

Zeyniyye Tarikatı Üzerine Yapılan Çalışmalar Üzerine Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi

Cankat KAPLAN*

Zeyniyye tarikatı 15. yüzyılın ikinci yarısında Herat'ta Sühreverdiyye'nin bir kolu olarak neşv ü nema bulmuş bir tarikattır. Horasan'ın Haf şehrinde 1356 senesinde doğan ve Herat şehrine yakın bir mahalde yaşayan Zeynüddin el-Hâfi (ö. 1435) zamanının meşhur şeyhlerindedir. Bu sebepten İslam coğrafyasının dört bir yanından birçok kişi Hâfi'ye intisap etmek amacıyla Herat'a gelmiş ve onun hizmetine girmiştir. Zeynüddin el-Hâfi de yetiştirdiği müritlerinden istidatlı olanlarına icazet vererek onları tekrar İslam coğrafyasının farklı bölgelerine göndermiş ve tarikatı bu şekilde yaymıştır. Bunun sonucu olarak Zeyniyye tarikatı Horasan, Hindistan, Hicaz, Suriye, Mısır, Anadolu ve Rumeli'de faaliyet göstermiştir. Biz bu makalede Zeyniyye tarikatı üzerine yapılan çalışmaların eleştirel bir literatür değerlendirmesini yapacağız.

Türkiye ve dünyada yayımlanmış, Zeyniyye tarikatına yahut bir Zeyniyye tarikatı şeyhine değinen birçok eser bulmak mümkündür. Mesela, Zeyniyye tarikatından bahseden birçok tasavvuf tarihi çalışması vardır. Fakat bu çalışmalar özel olarak Zeyniyye tarikatını anlatmak için yazılmamış başka bir konunun bir parçası olarak ona değinilmiştir. Biz bu makalede, yalnızca Zeyniyye tarikatına yahut onunla ilgili bir hususa hasredilmiş eserleri değerlendireceğiz. Bunu yaparken de yine konunun Zeyniyye tarikatı bağlamında ele alınmış olmasına dikkat edeceğiz. Mesela 15. yüzyılda yaşamış ünlü müfessir Şehâbeddin Sivâsi (ö. 1456[?]) hakkında birçok makale yazılmıştır. Fakat bu makaleler incelendiğinde görülecektir ki Sivâsi'nin bir Zeyniyye şeyhi olması makalenin yalnızca bir ayrıntısıdır. Bu

---

* Central European University, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi.

çalışmalar onun müfessir yönünü incelemiştir. Dolayısıyla bu makalelerin bizim literatür değerlendirmemizde yeri yoktur.

Makalemizde ele aldığımız eserler genellikle Türkiye akademisi içerisinde üretilen eserlerdir. Bunun iki istisnası mevcuttur: Birincisi Zeyniyye tarikatı üzerine çalışmaları başlatan Kissling'in "Einiges über den Zejnîje Orden im Osmanischen Reiche (Osmanlı İmparatorluğundaki Zeyniyye Tarikatı Hakkında)" isimli makalesi, ikincisi de Norris'in "The 'Mir'at al-Talibin' by Zayn al-Din Khawafi of Khurasan and Herat (Horasan ve Heratlı Zeynüddin el-Hâfi'nin *Mir'atü't-tâlibîn* Risalesi)" isimli makalesidir. Bu tercihimizin sebebi müstakil olarak Zeyniyye tarikatına yahut bir Zeyniyye tarikatı şeyhine hasredilmiş başka dilde yapılmış bir çalışma bulamamış olmamızdır.

I. Zeyniyye Tarikatı Üzerine Yapılmış Müstakil Çalışmalar

Bu bölümde, iki eserden bahsedeceğim. Birincisi, bir nevi Zeyniyye tarikatı üzerine yapılmış olan çalışmaların başlatıcısı olan Hans Joachim Kissling'in 1964 senesinde kaleme aldığı "Einiges über den Zejnîje Orden im Osmanischen Reiche (Osmanlı İmparatorluğundaki Zeyniyye Tarikatı Hakkında)" isimli makalesi; ikincisi, Reşat Öngören'in 2003 senesinde basılan *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler* isimli kitabıdır.

1. Kissling, Hans Joachim, "Einiges über den Zejnîje Orden im Osmanischen Reiche", *Der Islam XXXIX*, 1964, s. 143-179.

Zeyniyye tarikatı üzerine yapılan ilk müstakil çalışma ünlü Alman şarkiyatçı ve Türkolog Hans Joachim Kissling'in (ö. 1985) 1964 senesinde yazdığı "Einiges über den Zejnîje Orden im Osmanischen Reiche (Osmanlı İmparatorluğundaki Zeyniyye Tarikatı Hakkında)" isimli makalesidir. Bu makalede, Kissling Zeyniyye tarikatı pîri Zeynüddin el-Hâfi (ö. 1435), onun Anadolu'daki halifeleri ve tarikatın Anadolu'da yayılışı konuları üzerine odaklanır. Bu çalışmada, belli başlı Zeyniyye tarikatı müntesiplerinin kitapları ve yaşamları ile onların Zeyniyye tarikatına intisapları hakkında açıklamalar yapılmaktadır. Kissling'in amacı Zeyniyye tarikatının, diğer tarikatlar ile kıyaslandığında, Anadolu'daki etkisinin varlığının neden bu kadar hızlı bir şekilde yok olduğunun cevaplarını bulmaktır. Kissling'e göre, bu hızlı kayboluşun sebebi, Zeyniyye tarikatı müntesiplerinin merkezinde Şii sapkınlıklar olan mühlidane görüşleridir. Kissling, bu görüşlerin Osmanlı devletine hâkim olan sert Sünnî hava ile ters düştüğünü ve bu sebeple Zeynîlerin Osmanlı sultanları ve tebaası arasında yeterince nüfuz bulamadığını iddia etmektedir.¹

Kissling makalesinde üç temel tabakat kaynağı kullanır: Birincisi Abdurrahman Câmî'nin (ö. 1492) meşhur kitabı *Nefehâtü'l-üns* ve ünlü Osmanlı alimi

1 Hans Joachim Kissling, "Einiges über den Zejnîje Orden im Osmanischen Reiche," *Der Islam XXXIX* (1964): 166.

Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1561) kaleme aldığı *eş-Şekâ'iku'n-nu'maniyye fi 'ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* ve Nev'izade Atâi'nin (ö. 1635) Taşköprizâde'nin *Şekâ'ik*'ine zeyl olarak yazdığı *Hadâiku'l-hakaik fi tekmele'ti's-Şekaik* isimli eseridir. Kissling bu kaynakları yorumlarken önemli metodolojik hatalar yapmıştır. Mesela makalenin en hayrette bırakan kısımlarından biri Hâfi ve diğer Zeyniyye tarikatı müntesipleri hakkında Taşköprizâde'nin söylediği iddia edilen sözleridir. Kissling'e göre, Taşköprizâde Zeyniyye tarikatı müntesiplerini eline geçen her fırsatta sertçe eleştirmekte ve onları ilhad ile suçlamaktadır.² Müellif ayrıca Taşköprizâde'nin bu sert eleştirilerinin Osmanlıların geneline yayılmış Fars nefretinin bir yansıması olduğunu iddia eder.³ Kissling'e göre, bu nefretin bir diğer yansıması da Taşköprizâde'nin Hâfi'nin tarikat silsilesini verirken on iki imamdan bazı isimleri bu silsileye dahil etmesidir.⁴ Halbuki ne *Nefehât*'te ne de *Şekaik*'te Kissling'in iddialarının bir yansımasını bulmak mümkündür. Taşköprizâde, Hâfi'yi hiçbir yerde ilhad ile suçlamamakta ve tarikatın Şiilik ya da Farisilik gibi bir kaynağından bahsetmemektedir. On iki imamın, Zeyniyye'nin silsilesine dahil edilmesi ise Taşköprizâde'nin nefretinin bir yansıması değildir şüphesiz. Bahsi geçen isimler zaten birçok tarikatın silsilesinde bulunan isimlerdir.

Kissling, Zeyniyye tarikatının diğer tarikatlarla kıyaslandığında daha hızlı bir şekilde etkisini kaybettiğini bilmektedir. Bildiği bir diğer şey de Osmanlı devletinin Sünnî bir devlet olduğudur. Bu iki bilgiyi yan yana getirdiğinde sonuca varmak için pek vakit kaybetmeden Zeyniyye tarikatının bu kadar hızlı tesirini yitirmesinin sebebinin onun Şiiliğe yakın mülhid bir tarikat olması olduğunu iddia eder. Kissling'in düştüğü anakronizm onun kaynakları yanlış okumasına sebebiyet verir ve sonuç olarak Zeyniyye tarikatı ile ilgisi olmayan hayal ürünü bir tarikatı anlattığı bir makale yazar.

Kissling'in makalesinin bir diğer eksik yanı Şeyh Vefâ'dan (ö. 1491) hiç bahsetmiyor olmasıdır. Halbuki Şeyh Vefâ İstanbul'daki belki en önemli Zeyniyye şeyhidir ve kendisine pek çok Osmanlı devleti bürokratu ve âlimi intisap etmiştir yahut onun muhibbi olmuştur. Şeyh Vefâ, bu anlamda, Kissling'in Zeyniyye tarikatının Osmanlı devleti içinde nüfuz bulamadığı iddiasını temelden çürüten bir figürdür.

Kissling'in makalesi tespit edebildiğimiz kadarıyla Zeyniyye tarikatı üzerine yapılmış ilk akademik çalışmadır. Zeyniyye çalışmalarının başlatıcısı olması sebebiyle mühim bir makaledir ve birçok haklı eleştiriye de maruz kalmıştır. İhtiva ettiği iddialar ve birçok bilgi yanlış sebepleriyle kadük bir makaledir.

2 Kissling, "Einiges über den Zejnije Orden," 154.

3 Kissling, "Einiges über den Zejnije Orden," 154.

4 Kissling, "Einiges über den Zejnije Orden," 155.

2. Öngören, Reşat, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Zeyniye tarikatı hakkında ikinci önemli müstakil eser Reşat Öngören'in yazmış olduğu *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler* isimli kitaptır. Öngören'in metni temelde Kissling'in mesnetsiz iddialarına bir cevaptır. Kissling gibi Öngören de Zeyniye tarikatının Anadolu'daki yayılışına ve onun Anadolu'daki mümessillerine ayrı bir önem gösterir. Fakat Kissling'den farklı olarak Öngören tarikatın Anadolu dışındaki yayılışından da bahseder. Kitap dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Öngören Zeyniye tarikatını tanıtır, tarikatın silsilesini verir ve tarikatın pîri Zeynüddin el-Hâfî'nin kitaplarından bahsederek onun görüşlerini açıklar. İkinci bölüm, Herat'ta neş ü nema bulan Zeyniye tarikatının diğer bölgelerde yayılışını anlatmaktadır. Bahsi geçtiği gibi bu bölümün odağı tarikatın Anadolu'da yayılmasının anlatıldığı kısımdır. Öngören, üçüncü bölümde, Zeyniye tarikatının adabı ve özelliklerini anlatır. Burada, tarikatın özellikleri çoğunlukla Hâfî'nin görüşlerine referans verilerek açıklanmaktadır. Son bölümde ise Öngören, Zeyniliğin tesirini yitirşi hakkında bazı tahminlerde bulunmaktadır.

Öngören kitap boyunca Zeyniye tarikatının Sünnî yönelimine dair deliller getirir. Mesela, tarikata intisap etmek isteyenlerin evvela İslami ilimleri tahsil etmesi gerektiği buna bir örnektir. Aynı şekilde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*'nde geçen bir vakanın kitaba dahil edilmesi de Öngören'in bu çabasını gösteren önemli bir örnektir.⁵ Bahsi geçen kayıt, Hâfî'nin Anadolu'ya gönderdiği önemli halifesi Abdüllatîf el-Kudsî'nin (ö. 1452) Safevî şeyhi Cüneyd-i Safevî (ö. 1460) ile girdiği münakaşa hakkındadır. Kayda göre, Cüneyd Ehl-i Beyt'in sahabeye göre daha evlâ olduğunu söyler. Kudsî de bu görüşü reddeder ve dört hak mezhebin sahabeden neşet ettiğini beyan eder. Kudsî bu tartışmanın sonunda Cüneyd'i ve takipçilerini tekfir eder. Cüneyd, Ehl-i Beyt'i önceleyerek Şii propagandası yapmakta bunun karşılığında Kudsî sahabeyi önceleyip dört mezhebin imamlarına vurgu yaparak Ehl-i Sünnet'in tarafını tutmaktadır.⁶ Öngören, bu kaydı kitabına taşıyarak, Kissling'in iddialarının aksine Kudsî'nin İran menşeli Safevi tarikatı şeyhi Cüneyd karşısında Ehl-i Sünnet'in tarafında oluşunu göstermektedir.

Kitabın bir diğer argümanı Zeyniye tarikatı şeyhlerinin tamamının iyi eğitim görmüş kimseler olduğudur. Bu anlamda, Zeyniler şeriat ve tarikatı terkip ederek doğru yol üzerindeki Sûfiler olmaktadır. Öngören, Zeyniye tarikatı mensubu Osmanlı âlimlerini parlatarak metnini öyle bir şekilde örer ki, sonuç olarak, Zeyniye tarikatının XV. yüzyılda Osmanlı yönetimi ile örtüşen fikirlere sahip bir tarikat olduğu anlaşılır. Zaten bu sebeple, kalemiye ve ilmiye sınıflarının yüksek bürokratlarından pek çok kimse Zeyniye tarikatına intisap etmiştir. Öngören'e göre, Zeyniye tarikatı XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı devletinde eğitimli sınıfın tarikatı

5 Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 196.

6 Öngören, *Zeyniler*, s. 80-81.

olmuştur.⁷ Öngören'in bu görüşü de yine Kissling'in Zeyniyye'nin Osmanlı'da nüfuz gösteremediğine dair serdettiği iddiasına mütealliktir.

Öngören kitabının son bölümünü Zeyniyye tarikatının tesirini yitirişi meselesine ayırır. Kissling Zeyniyye'nin tesirini yitiriş sebebinin tarikatın Şîî merkezli mühlid görüşlerine bağladığından dolayı Öngören bu bölüme ayrı bir önem atfeder. Henüz bölümün başında Öngören, Kissling'in ismini de vererek onun konuya dair görüşünü eleştirir. Öngören'e göre Kissling yeterli bilgi sahibi olmadan bu konuya girmiştir ve görüşleri hatalıdır.⁸ Öngören bu bölümde, Zeyniyye tarikatının tesirini yitirişinin sebebi olarak aynı dönemde diğer tarikatların da güçlenmesini ve Zeyniyye ile bir çeşit rekabete girmesini gösterir. Öngören'e göre, Zeyniyye tarikatı tesirini yitirmiştir çünkü aynı dönemde Nakşibendiyye, Halvetiyye ve Bayrâmiyye gibi diğer tarikatlar Anadolu'da ciddi bir güç kazanmıştır.⁹ Bu konuda en önemli etken II. Mehmed'den sonra II. Bayezid'in tahta geçmiş olmasıdır. Öngören'e göre, Şeyh Vefâ taht kavgasında Cem Sultan'ı desteklemiş, II. Bayezid tahta geçtikten sonra sultanın yüksek bürokratları Şeyh Vefa ile ilişkilerini kesmiştir. Böylece, saraydaki Zeyniyye nüfuzu kırılmış, yerine II. Bayezid'i destekleyen Halvetiler gelmiştir.¹⁰ Zeyniyye'nin tesirini kıran bir diğer tarikat da Nakşibendiyye'dir. Bir noktadan sonra medrese hocaları ve talebeleri Zeyniyye yerine Nakşibendiyye'yi tercih etmeye başlamıştır. Bu tercih değişikliğinin sebebi, Öngören'e göre, Zeyniyye tarikatı müntesiplerinin sema etmeleri, yüksek sesli vird okumaları ve dervişlerin tarikatta belli bir seviyeye gelmeden evlenmelerine müsaade edilmemesi gibi bazı uygun görülmemeyen pratiklerdir. Medreseliler bu uygulamaları doğru bulmamış ve zaman içinde hafî zikir yapan Nakşibendiyye tarikatına yönelmişlerdir.¹¹ Öngören'in bu iddiası, cehrî zikri şer'î ölçülere mutabık gören Osmanlı âlimleri düşünüldüğünde zayıf kalmaktadır.

Öngören metninde Zeyniyye tarikatının resmini öyle bir çizer ki sanki geniş İslâm coğrafyasında yaşayan her bir Zeyniyye müntesibi, aradan ne kadar zaman geçerse geçsin, bu görüşlere kayıtsız şartsız biat etmektedir. Bunun bir istisnası, Öngören'in Şeyh Vefâ'nın tasavvufî görüşlerini detaylıca incelediği bölümdür. Bu bölümde, hem Şeyh Vefâ'nın devran yaptırması ya da yeni bir tâc kullanması gibi içtihatlarına yer vermekte hem de vahdet-i vücûd meselesinde pîri Hâfî'den farklı düşündüğünü söylemektedir. Zaten bu değişiklikler sebebiyle Şeyh Vefâ'dan sonra devam eden silsileye Vefâiyye-i Zeyniyye demişlerdir.

Öngören'e göre, Zeynüddin el-Hâfî vahdet-i vücûda tümüyle karşı olmamakla birlikte vahdet-i şühûd görüşüne daha yakın durmakta iken Şeyh Vefa vahdet-i

7 Öngören, *Zeyniler*, s. 9.

8 Öngören, *Zeyniler*, s. 195.

9 Öngören, *Zeyniler*, s.198-199.

10 Öngören, *Zeyniler*, s. 200-201.

11 Öngören, *Zeyniler*, s. 201-202.

vücûd görüşünü savunmaktadır.¹² Halbuki, iki şeyhin metinlerine baktığımızda durumun bundan biraz daha farklı olduğu görülmektedir. Zeynüddin el-Hâfi *Menhecü'r-reşâd râ Vâşıta-i Şalâh-ı İ'tikâd-ı 'İbâd* metninde açıkça vahdet-i vücûd görüşü takipçilerini ilhad ile suçlamakta ve onları dövmenin ve öldürmenin şer'an caiz olduğunu söylemektedir.¹³ Bunun karşısında Şeyh Vefâ'nın *Sâz-ı İrfan* isimli metni vahdet-i vücûd görüşünün ayrılmaz bir parçası olarak tavsif edebileceğimiz "meratibu'l-vücûd," yahut "hazarât-ı hams" tasnifinin Türkçe ve manzum olarak anlatımıdır.¹⁴ Öngören'in Şeyh Vefâ ile Zeynüddin el-Hâfi'nin görüşlerini birbirine yakınlaştırma çabası bizce yanlış olduğu gibi gereksizdir de. Öngören'i bu yakınlaştırmayı yapmaya iten saik kanımızca Şeyh Vefâ'nın tarikatta Pîri Hâfi'den bu kadar farklı düşünemeyeceğine/düşünmemesi gerektiğine dair inancıdır. Halbuki tasavvuf tarihi bu tarz farklılıklarla, sapmalarla doludur. Bu sapmaların en bilinen iki örneği Safeviyye ve Bektaşiyye tarikatlarıdır.

Zeyniyye tarikatı özelinde vahdet-i vücûd meselesinde yaşanan sapma yalnızca Şeyh Vefâ ile sınırlı değildir. Sadreddin Konevî'nin (ö. 1274) *en-Nusûs fî tahkiki't-tavri'l-mahsûs*'una yazdığı *Zübdetü'l-Tahkik ve Nüzhetü'l-Tevfik* isimli ünlü şerhi ile tanınan Pîri Halife Hamidî (ö. 1460)¹⁵ ve İbnü'l-Arabî'yi tarikat silsilesi içerisinde sayan ünlü tefsir alimi Şehâbeddin Sivâsî (ö. 1456) bu örneklerden yalnızca bazılarıdır.¹⁶ Tıpkı İbnü'l-Arabî mevzuunda olduğu gibi, Zeynüddin el-Hâfi'nin evlilik ile koyduğu yasağın Anadolu'da ya da Hicaz'da uygulanmadığını düşünmek gerçekten çok uzak olmasa gerektir. Bunun karşılığında Hâfi'nin bazı tavsiyelerinin ve nehiyelerinin Anadolu'da hâlâ sürdürüldüğünü düşünmek de yanlış olmaz. Bu anlamda, en azından XV. yüzyılda, şeyhlerin, müntesibi oldukları tarikatları hayatlarının her noktasını belirleyen kurumlar, şeyhlerini yahut pîrlerini, emir ve yasaklarına mutlak bir itaatle uyulması gereken kişiler olarak görmediklerini söylemek gerekmektedir.

Şeyhler, şüphesiz tarikat icazetlerini alıp şeyhûhet kisvesini giydikten sonra bu daha belirgin olmaktadır, lokal farklılıklara uyum sağlayabilmekte ve kendi fikirlerini izhar etmekten çekinmemektedirler. Bir tarikatın adab ve özellikleri anlatılırken, o tarikatın pîrinin düşünceleri ve söylediklerinin mutlaka büyük bir önemi vardır fakat Zeyniyye gibi geniş bir alana yayılan tarikatlar için yalnızca bu fikirlerden bahsetmek yeterli değildir. Zeynüddin el-Hâfi'nin fikirlerini Herat'tan farklı bir düşünce ikliminin etkisi altında olan Anadolu'ya Zeyniyye müntesiplerine teşmil etmemek, Anadolu'yu ve diğer coğrafyaları da kendi lokal farklılıklarını

12 Öngören, *Zeyniler*, 189-193.

13 Zeynüddin Hâfi, *Menhecü'r-reşâd râ Vâşıta-i Şalâh-ı İ'tikâd-ı 'İbâd*, (SK, Hacı Mahmud Efendi, no. 2829), 44b.

14 Cankat Kaplan, "Debating Heresy: Changing Perceptions of Zayniyya Dervishes Toward Ibn 'Arabi in The Fifteenth Century", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, 2017, s. 157.

15 Kaplan, "Debating Heresy", s. 143.

16 Kaplan, "Debating Heresy", s. 132.

göz önünde bulundurarak, tekil çalışmalar halinde ele almak zannediyoruz ki gerçeğe daha mutabık bir sonuç verecektir. Ayrıca lokal farklılıkları ön plana çıkaran böyle bir çalışma, üzerine çalışılan coğrafyanın etkisi altına girdiği iklim ve içerisinde bulunduğu entelektüel bağlam bakımından daha isabetli yorumlar yapmamıza olanak sağlayacaktır.

Öngören'in eseri, Kissling'in mesnetsiz iddialarını çürütmesi ve Zeyniyye gibi Osmanlı tarihinin bir dönemini ciddi biçimde etkisi altına alan fakat hak ettiği önem gösterilmeyen bir tarikatı tafsilatlı şekilde ele alan ilk müstakil eser olması bakımından çok değerlidir. Öngören, eserinde Zeyniyye müntesiplerinin yazdığı birçok yazma eseri kullanmış, ayrıntılı ve titiz bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu anlamda, kendisinden sonra Zeyniyye ve XV. yüzyıl Anadolu tasavvuf tarihi üzerine yapılan çalışmalar için yol göstericidir. Fakat, kanımızca, kitabın Zeyniyye müntesiplerinin, zaman ve mekândan bağımsız şekilde Zeynüddin el-Hâfi'nin fikirlerine sıkı sıkıya bağlı olduğu zehabını yaratan yapısı eserin zayıf yanını oluşturmaktadır.

II. Zeyniyye Tarikatı Şeyhleri Hakkında Yazılmış Kitaplar

Bu bölümde üç kitaptan bahsedeceğim: Birincisi, Bekir Köle'nin 2011 senesinde basılan *Zeynüddîn Hâfi ve Tasavvufî Görüşleri* isimli eseri; ikincisi, Abdurrezzak Tek'in 2007 senesinde basılan *Abdüllatîf Kudsi Hayatı, Eserleri ve Görüşleri* isimli kitabı ve sonuncusu Abdülkadir Erdoğan'ın 1941 senesinde kaleme almış olduğu *Fatih Mehmed Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütefekkeri Şeyh Vefâ Hayatı ve Eserleri* isimli çalışmasıdır. Bu bölümde, kitapların yazılma tarihine göre bir sıralamayı tercih etmedim. Bunun yerine, kitapların konularına göre bir kronoloji izledim: Zeyniyye tarikatının pîri kabul edilen Zeynüddin el-Hâfi'yi konu alan kitabı birinci sırada, Hâfi'nin halifesi Abdüllatîf el-Kudsi'yi konu alan kitabı ikinci sırada ve Kudsi'nin halifesi Şeyh Vefâ'yi konu alan, fakat üç kitap içerisinde ilk yazılmış olan Erdoğan'ın eserini ise son sırada değerlendirdim.

1. Köle, Bekir, *Zeynüddîn Hâfi ve Tasavvufî Görüşleri, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.*

Zeyniyye tarikatı şeyhleri hakkında yazılmış kitaplardan ilk değerlendireceğimiz kitap, Bekir Köle'nin *Zeynüddîn Hâfi ve Tasavvufî Görüşleri* isimli eseridir. Köle'nin kitabı giriş ve sonuç bölümlerini de sayarsak beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Köle, Hâfi'nin yaşadığı çağın dini, sosyal ve siyasi resmini genel bir şekilde çizer. Sonraki bölüm olan birinci bölümde ise Hâfi'nin hayatı anlatılır, eserleri ve halifeleri muhtasar bir şekilde tanıtılır ve Zeyniyye tarikatının genel bir perspektiften özellikleri ele alınır. En geniş yer Hâfi'nin halifelerine verilir ve tıpkı selefleri gibi Köle de Anadolu'daki Zeyniyye temsilcilerini etraflıca inceler. Bunun yanında, Zeynüddin el-Hâfi'nin Nakşilerle ve diğer sûfilerle münasebetleri de eserde incelenir. Köle, ayrıca bu bölümde, Zeyniyye tarikatının tesirini yitirşi

hakkındaki sorulara cevap arar. Köle Zeyniyye'nin tesirini yitirmesi hususunda temelde Öngören ile aynı kanaattedir. Ona göre, bunun temel sebebi diğer tarikatların öne çıkmasıyla Zeyniyye'nin konumunu muhafaza edememesidir. Anadolu'da Halvetiyye ve Bayrâmiyye'nin yükselmesi, Zeyniyye'nin gerilemesini beraberinde getirmiştir.¹⁷ Köle ayrıca, yine Öngören'e katılarak, Kissling'i Zeyniyye'nin Şia merkezli görüşlerinden dolayı Anadolu'da tutunamadığı görüşü hususunda eleştirir.¹⁸ Fakat, Köle, Öngören'den farklı olarak iki hususta Kissling'e katılmaktadır. Bu iki görüşün birincisi, Zeyniyye'nin Anadolu'da uzun süre tutunamamasının sebebinin Zeynüddin el-Hâfi'nin yetmiş dokuz yıllık hayatı boyunca bir kez bile Anadolu'ya gelmeden sesini halifeleri yoluyla duyurmasıdır. İkincisi ise Zeyniyye'nin Kanunî'den sonra, çok da güçlü halifesi bulunmamasıdır.¹⁹ Köle'nin Zeyniyye'nin tesirini yitirşi hususundaki temel görüşü olan Bayrâmiyye ve Halvetiyye gibi tarikatların gücünün yükselmesi fikrine katılmakla birlikte, Kissling'e referans vererek saydığı diğer iki fikri zayıf görmekteyiz. Köle'nin ilk iddiasının zayıflığı, Anadolu'da aynı dönemde faaliyet gösteren Halvetiyye tarikatının pîri Ömer el-Halvetî (ö. 1397-98) örneğine bakıldığında ortaya çıkar. Ömer el-Halvetî de Anadolu'ya hiç ayak basmamıştır fakat bu durum onun Anadolu'da güçlenmesinin önüne geçmemiştir. Bu sözümüz karşısında, Halvetiyye tarikatının Anadolu'da Amasyalı Pir İlyas (ö. 1433) ve niceleri gibi çok güçlü figürler tarafından temsil edildiği söylenebilir. Fakat Zeyniyye tarikatında da Abdüllatif el-Kudsî ve Şeyh Vefâ gibi dönemlerinin çok güçlü iki şeyhi bulunmaktadır. İddia edilen bu sebep vaki olsaydı Halvetiyye'nin de Zeyniyye gibi tesirini kaybetmesi gerekmez miydi? İkinci sebep olarak öne sürülen I. Süleyman devrinden sonra güçlü bir şeyhin kalmamış olması iddiası bizce Zeyniyye tarikatının tesirini kaybetmesinin sebebi değil sonuçlarından biridir. Zira o döneme kadar Zeyniyye tarikatı eski gücünü muhafaza edebilmiş olsaydı, istidatlı ve güçlü müritler Zeyniyye tarikatına intisap edecek ve I. Süleyman devrinden sonra da Zeyniyye tarikatında çekici ve etkili bir şeyh inkişaf edebilecekti.

Kitabın ikinci bölümü olan Hâfi'nin tasavvufi görüşlerinin anlatıldığı bölüm, dikkate şayan, ciddi ve titizlikle hazırlanmış bir bölümdür. Köle, Hâfi'nin Arapça ve Farsça olan 14 eserini yazma nüshalardan incelemiş ve onun tasavvufi görüşlerini belirli bir tasnif altında, sürekli farklı yazmalarına referans vererek tavsif etmiştir. Bu gerçekten çok zor bir iştir ve Köle bu zor işin altından başarı ile kalkmayı başarmıştır. Bu anlamda kitap, Hâfi'nin düşünceleri üzerine yazılmış en kapsamlı eser olma özelliği gösterir. Üçüncü bölüm Köle'nin Zeyniyye derişlerinin günlük hayatta yapmaları gereken şeyleri anlattığı kısımdır. Bir önceki bölümde olduğu gibi, bu bölümde de Köle, Hâfi'nin farklı eserlerinden görüşlerini

17 Bekir Köle, *Zeynüddin Hâfi ve Tasavvufi Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, s. 133.

18 Köle, *Zeynüddin Hâfi*, s. 133-134.

19 Köle, *Zeynüddin Hâfi*, s. 134.

toplayarak konuyu, derli toplu bir şekilde anlatır. Bu iki bölümün bir diğer ortak noktası, Köle'nin Hâfi'nin düşüncelerini açıklamak yanında bahsedilen meseleler hakkındaki Kur'an ayetlerine, hadîs-i şeriflere ve büyük âlim ve şeyhlerin konu hakkındaki görüşlerine de yer veriyor olmasıdır. Özellikle Kissling'in Zeyniyye tarikatı müntesiplerini mülhidlik ve Şia yönelimi sebebiyle suçlamış olduğunu düşününce, İmam Gazzâlî ve İmam Rabbânî gibi Sünnî âlim ve şeyhlerin sözlerinin Hâfi ile benzer olduğunu göstermek önemli bir çabaya dönüşmektedir. Zira, Kissling'in iddialarının yanlışlığını göstermektedir. Ayrıca, bölümlerin sonunda, Köle modern psikolojinin konu hakkındaki görüşlerine yer verir ve Köle'nin kaleminde, modern psikolojinin ve Hâfi'nin yaklaşımları büyük benzerlikler gösterir. Fakat, Hâfi'nin sözlerinin modern psikoloji yaklaşımlarıyla ya da Jung'un rüya hakkındaki görüşleri ile benzerliğinin ne gibi bir anlamı olduğu bizce muğlaktır. Üstelik bu durum bir başka problem daha doğurmaktadır. Kitabın yapısı bu şekilde kurulduğunda, Hâfi'nin sözlerinin meşruiyeti mesela Jung'da mı aranmaktadır, yoksa Jung'un sözlerinin hakikat ile iltisakı Hâfi'nin görüşlerine göre mi anlam kazanmaktadır? Bizce her ikisi de problemlidir. Kitabın sonuç kısmı ise kitabın özetinden ibarettir. Bunun sebebi zannediyoruz ki, kitabın bir iddia sahibi ya da bir problem üzerine odaklanan bir kitap değil, Hâfi'nin hayatını ve görüşlerini anlatan betimleyici bir eser olmasıdır.

Ciddi ve titiz bir arşiv çalışmasının ürünü olan eserin temelde zayıf kalan yanı betimleyici bir eserden ibaret olmasıdır. Söz konusu şahıs, yani Zeynüddin el-Hâfi, Şâhruh gibi önemli bir Timur hükümdarının hüküm sürdüğü dönemde devletin başkenti Herat yakınlarında yaşamış bir şeyhtir. Ayrıca üç önemli dervişini, tasavvufî hareketliliğin en canlı olduğu yıllarda Anadolu gibi önemli bir merkeze göndererek tarikatını orada yaymaya çalışmıştır. Hâfi'nin siyasi iktidarla kurduğu ilişki, onun bölgedeki diğer tarikat şeyhleri ile girdiği rekabet ve dostluk ilişkileri, mülhid olarak isimlendirdiği gruplarla yürüttüğü mücadele ve bu mücadelenin düşüncelerindeki izdüşümleri, tarikatın Anadolu'ya geçişinde yaşadığı değişim; hâsılı, Zeynüddin el-Hâfi'nin içerisinde yaşadığı zaman ve mekan ile olan bağı kitapta hak ettiği dikkati görmemiştir.

Kitapta, Hâfi'nin tasavvufî düşüncesi çok iyi bir şekilde izah edilmiş fakat bu düşüncüyü kuran bağlam ve düşüncesinin bu bağlama olan etkisi, başka bir deyişle, Hâfi'nin düşüncesi ve çevresindeki dünya arasındaki ilişki üstünkörü geçilmiştir. Köle, eserinde yeri geldikçe Hâfi'nin yaşadığı çağdaki sosyal ve siyasi durumdan bahsetmiş ve onun diğer tarikat müntesipleri ile ilişkisine yer vermiştir. Fakat bizce kitabın temel umdelerinden olması gereken bu kısımlar ikinci planda kalmış, sonuç olarak Hâfi zaman ve mekandan münezzeh bir figür gibi tebarüz etmiştir. Hâfi'nin çözüm bulmaya çalıştığı problemler, kendi döneminde tartışılan konular ve siyasi iktidarın yönelimleri, onun fikirlerinin oluşumunda en az arkasında duran tasavvufî gelenek kadar önemli olduğunu düşünüyoruz ve eser, Hâfi'nin düşünceleri ile çevresindeki dünya arasındaki bağı kurmayı başaramamıştır.

Burada yeri gelmişken, kitabı basan İnsan Yaynevini de bir hususta eleştirmek şarttır. Bu kadar titiz bir yazma eser çalışmasıyla ve ciddi emek verilerek hazırlanmış bu eserin, son kısmına *dizin* (index) eklemeyen yayımlanmaması gerekirdi. Bu tarz eserler akademik eserlerdir, roman ya da öykü kitabı değildirler ve eğer arkalarında *dizin* yoksa kitabın okuyucusu için aranan bilgiyi bulmak büyük ve gereksiz bir külfet haline gelmektedir.

2. Tek, Abdurrezzak, *Abdüllatîf Kudsi Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, Bursa: Emin Yayınları, 2007.

Zeyniye tarikatından bir şeyh üzerine yapılmış ikinci mühim çalışma, Abdurrezzak Tek'in yazmış olduğu *Abdüllatîf Kudsi Hayatı, Eserleri ve Görüşleri* isimli kitaptır. Giriş ve sonuç bölümlerini de sayarsak kitap altı bölümden oluşmaktadır. Tek, giriş kısmında Zeyniye kültürünü, Zeyniye tarikat silsilesini ve Zeynüddin el-Hâfî'nin Abdüllatîf el-Kudsi (ö. 1452) dışında Anadolu'ya gönderdiği iki halife olan Şeyh Muhammed ve Abdürrahîm-i Rûmî'yi muhtasar olarak tanıtmaktadır. Giriş bölümünü takip eden ilk bölümde Kudsi'nin hayatı, eserleri ve halifeleri ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Bu bölümün dikkat çeken yanlarından biri Kudsi'nin Bursa'daki dergahında 1964'e kadar postnişin olan şeyhleri yazmış olmasıdır.²⁰ Bu liste göstermektedir ki Bursa'daki dergâh bir müddet sonra Bektaşî yahut Halvetî tarikatları gibi farklı tarikatların şeyhleri tarafından da kullanılmıştır. Bu bölümü takip eden üç bölümde Tek, sırasıyla, Kudsi'nin tasavvufi yaklaşımını, itikadî düşüncesini ve eğitimle ilgili görüşlerini anlatır. Kudsi'nin tüm metinleri, yazma nüshalar üzerinden okunarak yapılan bu değerlendirmeler, tıpkı Köle'nin kitabında olduğu gibi, gayet titiz bir çalışmadır ve bu yönüyle eser Kudsi'nin görüşlerini anlamak isteyenler için büyük önemi haizdir.

Sonuç kısmında Tek, Kudsi'nin yazmış olduğu eserlerin bir değerlendirmesini yapar. Tek'e göre, Kudsi, Anadolu'daki Hâfî halifeleri arasında en önemlisidir. İlk olarak o, İslâmî ilimlerde iyi bir eğitim almıştır ve ileri seviyede bir âlimdir. İkinci olarak, Kudsi'nin kitaplarında sürekli karşımıza çıkan konu, yani Kudsi'nin temel kaygısı, Müslümanları İslâm içinde ortaya çıkan sapkın kolların tehlikesine karşı uyarmaktır. Üçüncü olarak, Kudsi tasavvufun ihtilafî konularına dikkatli bir şekilde yaklaşır.²¹ Tek'e göre, Kudsi, vahdet-i vücûd meselesinde şeyhi Hâfî gibi düşünmekte, vahdet-i şühûd düşüncesine daha yakın durmakta, İbnü'l-Arabî hususunda tartışılmalı ihtilafî konular hakkında ise ihtiyatlı davranarak bu konulara girmemektedir.²² Vahdet-i vücûd konusuna kitabın giriş kısmında, Zeyniye kültürünü anlatırken de değinen Tek, Zeyniye ricalinin çoğunluğunun Hâfî gibi vahdet-i şühûda daha yakın görüşler belirttiğini fakat Zeynilerin tümüyle

20 Abdurrezzak Tek, *Abdüllatîf Kudsi Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, Bursa: Emin Yayınları, 2007, s. 71-98.

21 Tek, *Abdüllatîf Kudsi*, s. 294-295.

22 Tek, *Abdüllatîf Kudsi*, s. 296.

vahdet-i vücûda karşı olmadığını söyler. Mesela Sadreddin Revvası, Pîrî Halife ve Şeyh Vefâ gibi vahdet-i vücûd görüşünü savunanlar da vardır.²³

Kitabı değerli kalan birçok yanından biri, Kudsi'nin düşüncesinin oluşumunda İmam Gazzâlî'nin (ö. 1111) ne kadar önemli bir figür olduğunu ortaya çıkarmasıdır. Tek'in çalışması, yalnızca eğitim ile ilgili konularda değil, fakat itikadi meselelerde de Kudsi'nin İmam Gazzâlî'den ciddi şekilde etkilendiğini göstermektedir.²⁴ Tek'in çalışmasından evvel, Kudsi ile İmam Gazzâlî arasında böyle bir iltisakın bulunduğu bilinen bir mesele değildi. Bu tespit bizce çok önemlidir ve Kudsi'nin düşüncelerinin arka planı ve Anadolu'daki Zeyniyye tarikatı hakkında önemli soruları gün yüzüne çıkartmaktadır. Acaba Kudsi, şeyhi Hâfî ile Gazzâlî'nin birbirine ters düştüğü bir konuda hangisini tercih ederdi? Yoksa herhangi bir taraftan yana tavrını göstermeyip, vahdet-i vücûd ve İbnü'l-Arabî meselesinde olduğu gibi sessiz mi kalırdı? Düşünce dünyasında, hizmetinde bulunduğu şeyhinin sözleri mi ağır basardı yahut yalnızca kitapları vasıtasıyla tanıdığı bir büyük âlimin görüşleri mi?

Tek'in yaptığı çalışma, İmam Gazzâlî'nin Kudsi üzerinde çok etkili olduğu gibi değerli bir bilgiyi gün yüzüne çıkartmıştır. Belki de, Kudsi'nin zihninde, İmam Gazzâlî ve Hâfî arasında herhangi bir ihtilaf fikri hiç oluşmadı. Bunu, Kudsi'nin Hâfî'nin ve Gazzâlî'nin fikirlerini bu gözle inceleyen bir çalışma yapılmadıkça bilemeyeceğiz. Fakat bu konuda bulunacak herhangi bir ipucu dahi, sûfilerin lokal farklılıklara ne kadar açık olduğu, şeyhlerinin otoritesini kabul etmenin sınırlarının ne olduğu gibi önemli bir soruya ışık tutabilecektir. Mesela, bir şeyh dervişinin itikadi konulardaki tercihleri hususunda ne kadar söz sahibidir? Dervişler, tüm tasavvuf tarihi boyunca bir şeyhin hizmetine girmeyi, gerçekten "gassalın elindeki meyyit gibi olmak" kelim-i kibarı çerçevesinden mi anlamışlardır? Fıkıh, belagat ve mantık gibi İslami ilimler ve tasavvuf birbirlerinden keskin sınırlarla ayrılmış mıdır? Yoksa, aksine, bunlar birbirine içine giren ve birbirini sürekli etkileyen alanlar mıdır?

3. Erdoğan, Abdülkadir, *Fatih Mehmed Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütefekkeri Şeyh Vefâ Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1941.

Zeyniyye tarikatı şeyhleri hakkında yazılmış kitaplar bahsinde yer vereceğimiz son eser Abdülkadir Erdoğan'ın 1941 senesinde Şeyh Vefâ hakkında yazmış olduğu *Fatih Mehmed Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütefekkeri Şeyh Vefâ Hayatı ve Eserleri* isimli kitaptır. Abdülkadir Erdoğan'ın eseri Şeyh Vefâ hakkında yazılmış en erken tarihli kitap olması sebebiyle önemli ve ünlüdür. Yukarıda bahsettiğimiz kitapların neredeyse tamamı ve aşağıda bahsedeceğimiz tez ve makaleler Şeyh Vefâ bahsinde muhakkak Erdoğan'ın kitabına referans vermişlerdir.

23 Tek, *Abdüllatif Kudsi*, s. 22.

24 Tek, *Abdüllatif Kudsi*, s. 45.

Eser, altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan “Önsöz”de Erdoğan, Vefâ Semti’nin tarihi ve önemi hakkında muhtasar bilgi verir. Ayrıca Şeyh Vefâ hakkında kendisinden önce yazılmış tek eser olan, Fatih kürsi şeyhlerinden Abdürrezzak isimli bir şahsın Şeyh Vefâ hakkında yazmış olduğu *Tuhfetu’l-Ahbab* isimli bir eserden bahseder. Erdoğan’a göre bu eser hurafat ile dolu hikayattan ibarettir.²⁵ Bu manada, Erdoğan eseri yazma amacını şu şekilde belirtir: “Ben şu yazımla Şeyh Vefâ’nın kim ve nereli olduğunu ve ne gibi eserleri bulunduğunu anlatmağa, kitaplar ve kitabelerdeki malûmatı bir yere toplayarak kendilerini tanıtmaya çalışacağım.”²⁶ Eserin ikinci bölümünde, Erdoğan Şeyh Vefâ’nın biyografisini verir ve gerçek isminin ne olduğu hususunda detaylı bir tartışmaya girer. Yazar bu bölümde *Şekâ’ik* ve *Nefehât* gibi klasik tabakat eserlerinden topladığı malumatı kullanır. Eserin üçüncü bölümünde, Şeyh Vefâ’nın eserleri ve onun hakkında söylenmiş sözlere yer verilir. Sonraki bölüm olan dördüncü bölümde, Şeyh Vefâ adına yapılan binaların ve vakfiyelerin tanıtımı yapılır. Bu bölümde ayrıca, Şeyh Vefâ’nın merkadinin çevresindeki hazirede medfun olan önemli şahsiyetler hakkında bilgi verilir.

Beşinci bölüm, Erdoğan’ın Vefâ’nın dostları ve Zeyniyye tarikatından önemli şahsiyetlerin tanıtıldığı bölümdür. Yazar, bu bölümde hem Şeyh Vefâ’nın müritlerinden hem de şeyhlerinden bahseder. Erdoğan bu bölümde Şeyh Vefâ’nın şeyhi Abdüllatif el-Kudsî hakkında ilginç bir bilgi vermektedir. Erdoğan’a göre, Kudsî Konya’da Sadreddin Konevî’den ve Kudüs’de Zeynüddin el-Hâfî’den feyz almıştır.²⁷ Kudsî’nin Konya’da Konevî’den feyz alması hususunda hiçbir kaynak belirtmeyen Erdoğan, muhtemelen *Şekâ’ik* ve *Nefehât*’te geçen, Kudsî’nin Konevî’nin türbesinde iken gördüğü bir vakıya atuf yapmaktadır. Kayda göre, Kudsî Konya’ya geldiğinde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 1273), Sadreddin Konevî ve Şems-i Tebrîzî’nin (ö. 1247[?]) mezarlarını ziyaret eder ve her birinde birer vakıa görür. Vakıya göre, Konevî’nin türbesi ağaç dallarından bir kubbe şeklinde yapılmıştır. O dallardan bir tanesi uzanarak Kudsî’yi eteğinden yakalar ve merkade doğru çeker.²⁸ Bu vakıanın doğrudan bir feyz almayı işaret edip etmediği muallaktır. Bahsi geçen vakıanın Kudsî’nin Konevî’ye ve İbnü’l-Arabî geleneğine bir yaklaşmayı temsil ettiği düşünülebilir. Fakat bu bizce doğrudan doğruya, hele şeyhi Hâfî ile eşit derecede sayılacak kadar, bir feyz alma anlamına gelmeyeceği açıktır.²⁹

25 Abdülkadir Erdoğan, *Fatih Mehmed Devrinde İstanbul’da Bir Türk Mütefekkeri Şeyh Vefâ Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1941, s. 6.

26 Erdoğan, *Şeyh Vefa*, s. 6.

27 Erdoğan, *Şeyh Vefa*, s. 29.

28 Ahmed Taşköprizâde, *eş-Şeka’iku’n-nu’maniyye fi ‘ulemâi’l-Devleti’l-Osmâniyye*, ed. Ahmed Subhi Furat, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985, s. 67; Lâmiî Çelebi, *Tercüme-i Nefehâtü’l-İns*, ed. Süleyman Uludağ, İstanbul: Marifet Yayınları, s. 550.

29 Bu vakıa hakkında bir tartışma için bkz. Kaplan, “Debating Heresy”, s. 74-75.

Son bölüm olan altıncı bölümde Erdoğan, Vefa semtinde bulunan yapıları ve bu semtte medfun meşhur isimleri tanıtır. Sonraki kısımlarda indeks, bibliyografya ve Şeyh Vefâ camiine ait plan ve fotoğraflar ile camide bulunan bir kitabenin fotoğrafı ve Şeyh Vefâ'nın kızının yazmış olduğu bir şiirin yazma nüshasını gösterir fotoğraf bulunmaktadır. Erdoğan'ın kitabı kısadır ve Şeyh Vefâ'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermektedir. Kitabın önemi Şeyh Vefâ hakkında hazırlanmış olan ilk müstakil eser olmasıdır. Bu anlamda, yazmalarda bulunan bilgileri bir araya getiren Erdoğan, Şeyh Vefâ hakkında yeni alfabede matbu bir eser yazan ilk kişidir. Şeyh Vefâ'nın ismi ve hayatı hakkındaki bilgiler, bu makalede incelediğimiz çoğu araştırmacı tarafından düzeltilerek kullanılmış ve Erdoğan'ın eserine çokça referans verilmiştir.

III. Zeyniyye Tarikatı Şeyhleri Hakkında Yazılmış Tezler

Tezler kısmında üç tezin değerlendirmesini yaptık. Bunlar Avni Erdemir'in 1999 senesinde Gazi Üniversitesi'nde hazırladığı doktora tezi "Muslihu'd-Din Mustafa İbn Vefâ Hayatı, Eserleri, Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni," Faysal Okan Atasoy'un 2001 senesinde Marmara Üniversitesi'nde hazırladığı yüksek lisans tezi "Melhame-i Şeyh Vefâ," ve Kadir Turgut'un 2009 senesinde İstanbul Üniversitesi'nde hazırlanmış olduğu "Ebü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafâ'nın Farsça Şiirleri" isimli tezlerdir. Elbette Zeyniyye tarikatı veya ona mensub bir şeyhle ilgili başka tezler bulmak mümkündür. Mesela Bekir Köle'nin *Zeynüddin Hâfi ve Tasavvufî Görüşleri* isimli kitabı aslında onun doktora tezinin basılmış halidir. Bu durumda Köle'nin tezini değil kitabını değerlendirmeyi uygun gördük. Dolayısıyla, bu bölüm altında incelediğimiz tezler kitap haline getirilerek basılmamış eserlerdir.

1. Erdemir, Avni, "Muslihu'd-Din Mustafa İbn Vefâ Hayatı, Eserleri, Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni." Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1999.

Şeyh Vefâ üzerine hazırlanmış ilk tez Avni Erdemir'in 1999 senesinde Gazi Üniversitesinde doktora tezi olarak yazmış olduğu fakat henüz herhangi bir yayınevi tarafından basılmamış olan "Muslihu'd-Din Mustafa İbn Vefâ Hayatı, Eserleri, Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni" isimli doktora tezidir. Erdemir, tezinde Şeyh Vefâ'nın iki manzum eseri olan *Makâm-ı Sülûk* ve *Sâz-ı İrfân*'ın transkripsiyonlarını yaparak neşretmiştir.

Avni Erdemir tezin giriş bölümünde, fetih sonrasındaki İstanbul ve Şeyh Vefâ hakkında muhtasar bilgiler verir. Bu bölümde, özellikle II. Mehmed'in ilme ve sanata verdiği önem ve yine onun döneminde İstanbul'da faaliyet gösteren tarikatlardan bahsedilir. Giriş kısmının genişçe bir yer verdiği isim pek tabii Şeyh Vefâ'dır. Şeyh Vefâ'nın bazı düşünceleri yazdığı şiirlerle açıklanmış ve dönemin iki padişahı, II. Mehmet ve II. Bayezid ile ilişkisi incelenmiştir. Bunun yanında

Şeyh Vefâ'nın tasavvufi anlayışına ve döneminde ilişkiye geçtiği isimlere temas edilmiştir.

Tezin giriş bölümünden sonraki ilk bölüm, Şeyh Vefâ'nın hayatının, tarikatının, menkıbelerinin, tasavvufi kişiliğinin, şairlik ve musikişinaslık yönünün ve astronomi ve vefk bilgilerinin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı bölümdür. Erdemir bu bölümde yoğun olarak Lâmiû Çelebi'nin *Nefehât*'inden ve Taşköprizâde'nin *Şekâ'ik*'inden faydalanır. Bunun yanında, özellikle Şeyh Vefâ'nın şahsiyeti, ilmi yönelimi ve tasavvufi kişiliği ile ilgili değerlendirmelerde bulunulan bölümün ikinci kısmında, sıklıkla Şeyh Vefâ'nın şiirlerine referans verilir. Tezin ikinci bölümü Şeyh Vefâ'nın eserlerinin incelendiği bölümdür. Erdemir bu bölümü manzum eserleri ve mensur eserleri incelediği iki kısma ayırır. Manzum eserlerin vezni, kafiye ve rediflerini bulur ve tüm eserlerin muhtevaları ve nüshaları hakkında izahat verir.

Tezin üçüncü bölümü Şeyh Vefâ'nın ve dolayısıyla Zeyniyye tarikatının Anadolu'ya tesirinin ele alındığı bölümdür. Bölümün ilk kısmında Şeyh Vefâ'dan sonra devam eden silsile ele alınır. Sonraki kısmında ise Şeyh Vefâ'nın Molla Hüseyin, Karamanlı Mehmed Paşa gibi önemli dostlarından ve Sinan Paşa gibi mühim müritlerinden bahsedilir. Erdemir bu bölümde sayılan isimlerin, eğer varsa, Şeyh Vefâ hakkında kaleme aldıkları şiirlere yer verir. Tezin bahse konu olan üçüncü bölümü, Şeyh Vefâ'nın içerisinde yaşadığı dünya ve ilişkiye girdiği gruplar, toplumda çatıştığı yahut iyi anlaştığı kesimler hususunda çok aydınlatıcıdır. Tezin dördüncü bölümü, İstanbul'da Şeyh Vefâ külliyesi ve Şeyh Vefâ adına yapılan binalar hususlarındadır. Bu anlamda Zeyniyye kültürünün İstanbul mimarisine nasıl bir etkisi olduğu gibi mühim bir mevzu tartışılmaktadır. Son bölüm olan beşinci bölümde ise Erdemir, Şeyh Vefâ'nın iki eserinin, *Sâz-ı İrfân* ve *Makâm-ı Süülük*'un tenkidli neşirini yapar.

Tez birçok açıdan mühim bir çalışmadır. Tezde, Şeyh Vefâ'nın tüm eserleri muhtevaları açıklanarak ve nüsha çalışması yapılarak tanıtılmış, böylece hem Şeyh Vefâ'nın zihin dünyası, kaygıları tanıtılmış hem de eserlerinin ne kadar yaygın olarak okunduğu gösterilmiştir. Şeyh Vefâ'nın dostları veya müritleri, bir şekilde ilişki içerisinde olduğu kişilerin ayrıntılı bir şekilde tanıtılması ise dönemin Osmanlı entelektüel hayatı hakkında ipuçları vermesi bakımından önemlidir. Son olarak tezde Şeyh Vefâ'nın daha önce yayımlanmamış iki önemli metninin transkripti vardır. Böylece Şeyh Vefâ'nın düşüncesi öncesine göre çok daha açık bir hale gelmiştir. Bu metinler Şeyh Vefâ'nın düşünce dünyası açısından önemli metinlerdir. Zira, mesela transkript edilmiş metinlerden biri olan *Sâz-ı İrfân*, onun İbnü'l-Arabî takipçisi bir mutasavvıf olduğunu göstermektedir.³⁰ Tez, Şeyh Vefâ'nın düşüncelerini daha çok transkript ettiği metinleri üzerinden açıklamaktadır.

30 Cankat Kaplan, "XV. Yüzyılda İbnü'l-Arabî'yi Müdafaa Etmek: Şeyh Vefâ'nın *Sâz-ı İrfân*'ı Bağlamında Bir Değerlendirme," *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf* içinde, ed. Ercan Alkan ve Osman Sacid Arı, İstanbul: İsar Yayınları, 2018, s. 468.

Erdemir'in Şeyh Vefâ'nın bazı hususlardaki görüşlerini bizzat onun şiirlerinden örnekler vererek anlatması tezin dikkat çeken bir özelliğidir. Mesela Şeyh Vefâ'nın vahdet-i vücûd üzerine düşünceleri şiirinden yola çıkarak anlatılır. Aynı şekilde Şeyh Vefâ'nın musikiye ilgisinden bahsedilirken Molla Gürani ile aralarında geçen cehrî zikir üzerine bir tartışmadan bahsedilir. Bu konudan bahsedilmesi de aynı şekilde dönemin İstanbul'unda tartışılan konuları göstermesi bakımından önemli bir kayıttır.

Tezde bazı hatalar da bulmak mümkündür. Mesela Şeyh Vefâ'nın hayatı hakkında faydalanan tabakat literatürü herhangi bir eleştirel süzgeçten geçirilmeden, tezin içine adeta istif edilmiş gibidir. Vakıalar arasında bir bağ kurulmamaktadır. Bir kişi bu kısmı okuduğunda, Şeyh Vefâ'nın yaşadığı bazı olayları parça parça öğrenir, Şeyh Vefâ'nın hayatı bir bütün olarak o kişinin zihninde belirmez.

2. Atasoy, Faysal Okan, “Melhame-i Şeyh Vefâ” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.

Şeyh Vefâ konusunda bahsedilmesi gereken bir diğer tez de Faysal Okan Atasoy'un 2001 senesinde Marmara Üniversitesi'nde yazdığı “Melhame-i Şeyh Vefâ” isimli yüksek lisans tezidir. Tez giriş, metin ve sözlük olmak üzere üç bölümden oluşur. Atasoy, tezin giriş bölümünde Şeyh Vefâ'nın hayatı ve *Melhame-i Şeyh Vefâ fi'l-Küsûf ve'z-Zelzele ve'l-Matar ve'l-Cevviyât el-Uhrâ* isimli eseri hakkında muhtasar bilgi verir. Tezin metin kısmında Şeyh Vefâ'nın ismi geçen eserinin transkripsiyonu yapılmış, son kısmı olan sözlük kısmında ise metinde geçen kelimelerin anlamları, cümle içinde kullanım örnekleriyle birlikte verilmiştir.

Tezde Şeyh Vefâ'nın kendisi ya da düşüncesi hususunda doyurucu bilgiler yoktur. Fakat zaten tezin amacı da bu değildir. Tez, Şeyh Vefâ'nın daha önce hiç çalışılmamış bir metnin transkripsiyonunu yapar. Şeyh Vefâ'nın *Melhame*'si gerçekten çok ilginç bir eserdir. Eserde, Şeyh Vefâ, her ay yaşanacak doğa olaylarının siyasi ve sosyal sonuçlarına değinir ve her ay hangi besinlerin tüketilmesinin ve nelerin yapılmasının daha sağlıklı olacağını anlatır. Tez, böyle önemli bir eseri günümüz yazı diline çevirmesi bakımından önemlidir.

3. Turgut, Kadir “Ebü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafâ'nın Farsça Şiirleri”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.

Şeyh Vefâ hususunda hazırlanmış bir diğer önemli tez, Kadir Turgut'un 2009 senesinde İstanbul Üniversitesi'nde hazırladığı “Ebü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafâ'nın Farsça Şiirleri” isimli yüksek lisans tezidir. Tez altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Fars dilinin Anadolu'ya gelişi ve buradaki kullanımı anlatılır. Birinci bölümde Şeyh Vefâ'nın yaşadığı dönemin siyasi ve kültürel durumu anlatılır. İkinci bölümde Osmanlı coğrafyasında Farsça kullanımı hakkında görüşlere yer verilir ve Farsça yazılmış manzum eserler tanıtılır. Turgut, tezin üçüncü bölümünde, Şeyh Vefâ'nın hayatını, ilmi şahsiyetini ve eserlerini tanıtır. Dördüncü bölümde

Şeyh Vefâ'nın Farsça şiirleri dil, sanat ve muhteva yönlerinden incelenir. Turgut, son bölümde ise Şeyh Vefâ'nın Farsça şiirlerinin edisyon kritiğini verir.

Tezin Şeyh Vefâ'dan ve döneminin şartlarından bahseden bölümlerinde dikkat çeken bir kısım yoktur. Benzer bilgiler yukarıda bahsi geçen Şeyh Vefâ ile ilgili tüm eserlerde bulunabilir. Tezin parlayan kısmı ise Farsça şiirlerinin edisyon kritiğinin yapıldığı kısımdır. Turgut bu şiirleri tercüme etmemiştir. Fakat Farsça şiirlerinin verildiği kısımdaki titiz çalışması, belki de Şeyh Vefâ'nın yazdığı Farsça şiirlerin orijinaline en yakın halini bize sunmaktadır. Böylece Şeyh Vefâ'nın tasavvufi esaslar hususundaki görüşleri araştırmacıların ilk elden görebileceği bir eserde toplanmıştır. Bunun yanında, Turgut, tezin sonuna şahıs, kitap ve yer adları indeksi eklemiştir, böylece tezi araştırmacılar için çok daha faydalı bir hale getirmiştir.

IV. Zeyniyye Tarikatı Şeyhleri Hakkında Yazılmış Makaleler

Bu bölümde, değişik dergi ve kitaplarda yer alan 14 makaleyi değerlendireceğiz.

1. Atlansoy, Kadir, “Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnâmeleri I Mehmed b. Sa'dî'nin Bursa Vefeyâtı”, *Osmanlı Araştırmaları*, XVIII, 1998, s. 47-67.

Bahsedeceğimiz birinci makale, Kadir Atlansoy'un yazmış olduğu “Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnâmeleri I Mehmed b. Sa'dî'nin Bursa Vefeyâtı” başlığını taşımaktadır. Makale, *Menakıb-ı Zeyniyye* ismiyle meşhur olan vefeyâtnâme üzerinedir. Atlansoy, yaptığı araştırmalar neticesinde, menakıbın Mehmed b. Sa'dî'ye ait olduğunu ortaya çıkartmış ve bu sebeple de makalesine “Mehmed b. Sa'dî'nin Bursa Vefeyâtı” ismini vermiştir.³¹ Mehmed b. Sa'dî'nin kendisi bir Zeyniyye şeyhidir. Abdüllatif el-Kudsî'nin kurmuş olduğu Bursa dergâhında, on üçüncü postnişin olarak, 1609 tarihinden itibaren ölümüne kadar yirmi iki sene şeyhlik yapmıştır.³²

Atlansoy, makalesinde, bu vefeyâtnâmenin transliterasyonuna yer verir. Bu anlamda makale önemli bir boşluğu doldurmaktadır fakat makalenin başlığında iddia edilen Bursa Vefeyâtnâmelerinin bir edebiyat tarihi kaynağı olarak kullanılabilmesi argümanına makale içerisinde pek değinilmemiştir. Makalenin, Mehmed b. Sa'dî'nin vefeyâtnâmesinin değerlendirilmesi olarak adlandırabileceğimiz giriş kısmında, bahsi geçen iddiaya dair yalnızca iki örneğe yer verilmiş ve bu örnekler dahi yeterince açıklanmamıştır. Sûfilerin bir kısmının aynı zamanda şiir ile iştiğal ettiği zaten bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla, bu sûfilerin biyografilerine yer veren eserlerin aynı zamanda bir edebiyat tarihi kaynağı olarak kullanılabilmesi de aşıkardır. Bu makale özelinde cevapsız kalan soru ise zaten aşıkâr olan bir meselenin

31 Kadir Atlansoy, “Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnâmeleri I Mehmed b. Sa'dî'nin Bursa Vefeyâtı”, *Osmanlı Araştırmaları*, XVIII, 1998, s. 48.

32 Atlansoy, “Mehmed b. Sa'dî'nin Bursa Vefeyâtı”, s. 49.

neden Mehmed b. Sa'dî'nin metni üzerinden tartışmaya açıldığıdır. Mehmed b. Sa'dî'nin vefeyâtnâmesinin nasıl bir alamet-i farikası vardır ki vefeyâtnâmelerin nasıl bir edebiyat tarihi kaynağı olarak kullanılabilmesine ve bu anlamda niçin kıymetli olduklarına dair bize anlamlı bir şey söylesin?

2. Tek, Abdurrezzak, “Osmanlı Tasavvuf Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnâmelerinden Ricâl-i Zeyniyye”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 13, 2004, s. 215-230.

Bahsedeceğimiz ikinci makale, Abdurrezzak Tek'in yazmış olduğu “Osmanlı Tasavvuf Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnâmelerinden Ricâl-i Zeyniyye” isimli makedir. Tek bu makalesinde, Zeynî şeyhi Safiyüddin Efendi'nin (ö. 1513) torunlarından Davudzâde Mehmet b. Mustafa tarafından kaleme alınan *Ricâl-i Zeyniyye* isimli eserini inceler. Eser, 15. yüzyıldan itibaren Abdülatîf el-Kudsî ile Bursa'da oluşmaya başlayan Zeyniyye kültürünün teşekkülü ve temsilcileri hususunda önemli bilgiler ihtiva eder. *Ricâl-i Zeyniyye*'nin önemi, Mehmed b. Sa'dî'nin vefeyâtnâmesinin tamamlayıcısı niteliğinde olmasından kaynaklanmaktadır. *Ricâl-i Zeyniyye*, Sadi'nin vefeyâtnâmesi ile büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir fakat hem Sa'dî'nin biyografisinden hem de Sa'dî'den sonra gelen şeyhlerden de bahsetmektedir.

Tek, bu kısa makalesinde evvela vefeyâtnâme türünün ne olduğunu anlatır ve sonrasında yazılmış Bursa vefeyâtnâmelerini bir liste halinde okuyucuya sunar. Sonrasında kitabın müellifi Davudzâde Mehmed b. Mustafa'nın muhtasar hayat hikayesini yazar. Bu biyografi kısmından sonra ise *Ricâl-i Zeyniyye* metninin transkripsiyonlu tam metnini verir. Tek, metni okuyucuyu boğmayacak bir şekilde, görece basit bir alfabe ile transkript etmiştir ve bu okuyucuya büyük kolaylık sağlamaktadır. Hem Atlansoy'un hem de Tek'in makaleleri, Zeyniyye tarikatının özellikle 16 ve 17. yüzyıllardaki durumu üzerine çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için önemli eserlerdir. Zira bu makaleler, içerisinde, araştırmacılar için birincil kaynak hüviyeti taşıyan eserlerin transkriptlerini ihtiva etmektedir.

3. Norris, H. T., “The ‘Mir’at al-Talibin’ by Zayn al-Din Khawafi of Khurasan and Herat”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, sy. 53, 1990, s. 57-63.

Zeyniyye tarikatı hususunda bahsedeceğimiz üçüncü makale Harry T. Norris'in 1990 senesinde *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* dergisinde yayımlanmış olduğu “The ‘Mir’at al-Talibin’ by Zayn al-Din Khawafi of Khurasan and Herat (Horasan ve Heratlı Zeynüddin Hafî'nin *Mir’at al-Talibin* Risalesi)” isimli makedir. Görece kısa bir makale yazan Norris'in amacı Zeynüddin el-Hâfî'nin tasavvuf hakkındaki kısa risalesi *Mir’at al-Talibin*'i tanıtmaktır. Makalede hem metnin Arapça tpkbasımı hem de İngilizce tercümesi verilmektedir. Norris makaleye Zeynüddin el-Hâfî'nin muhtasar bir biyografisini vermekle başlar.

Hâfî'yi tanıtan diğer eserlerden pek farkı yoktur bu biyografinin fakat, o, Hâfî'nin yalnızca Sühreverdiyye tarikatı içerisinde terbiye görmediğini, farklı şeyhlerin sohbetlerine katılarak farklı kaynaklardan beslendiğine de dikkat çeker.³³ Ayrıca, yine Hâfî hakkında yazan birçok araştırmacı gibi Norris de Hâfî'nin tasavvufi düşüncede “ortodoks” bir yol izlediğini söyler.³⁴ Ardından *Mir'at al-Talibin*'in tanıtımını yapar. Norris bu betimleyici tanıtımına ilginç bir bilgi vererek başlar: Kitap Bektaşî ve Hurûfler tarafından sıklıkla okunmuştur.³⁵ Fakat Norris'e göre bu kitap kesinlikle bir Bektaşî yahut Hurûfî metni değildir. Bu metin her yoldan, tüm mutasavvıflar için yazılmıştır. Norris'e göre, metin kısa olmasına rağmen çok derindir ve Hâfî'nin tasavvufta vukufiyetinin bir göstergesidir.³⁶

Böyle kısa bir makalede Norris'in *Mir'at al-Talibin* hakkında derinlikli ve zengin bir inceleme yapmasını beklenemez elbet. Fakat makalede, metnin Bektaşî ve Hurûfler arasında popüler olması gibi ilginç noktalar ya da bu metnin Hâfî'nin, Norris'in deyimiyile, “ortodoks” tasavvuf düşüncesi içerisinde nereye oturduğu gibi meseleler hakkında en azından birkaç değerlendirmede bulunması beklenirdi. Böylece, belki “ortodoks” bir mutasavvıfın Bektaşî ve Hurûfler gibi “heterodoks” gruplar içerisinde nasıl bu kadar popüler olduğu meselesi yahut daha önemlisi tasavvuf tarihi çalışmalarında “ortodoks” ve “heterodoks” gibi farazi/analitik ayrımların ne dereceye kadar faydalı olduğu gibi sorular tartışmaya açılabilmiş olacaktır. Bu haliyle Norris'in makalesi, akademik ilgiyi *Mir'at al-Talibin* metnine çekmek amacıyla yazılmış bir tanıtım yazısından fazlası değildir.

4. Erünsal, İsmail E, “Şeyh Vefâ ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, 1997, s. 47-64.

Ele alacağımız dördüncü makale, İsmail E. Erünsal'ın 1997 senesinde İslâm Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmış olduğu “Şeyh Vefâ ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge” isimli eserdir. Erünsal'ın makalesi dört bölümden mürekkeptir. Yazar makalenin başında evvela o döneme kadar Şeyh Vefâ hususunda yazılmış olan eserlerin bir değerlendirmesini yapar. Sonrasında Erünsal, tarihçilerin henüz kullanmadığı iki belgeye dikkat çeker. Bunlardan bir tanesi Tursun Bey'in *Tarih-i Ebû'l-Feth*'inde yazdığı Şeyh Vefâ hakkındaki birkaç satırlık kayıttır. Bu kayıt, aynı zamanda, Şeyh Vefâ hakkında kaleme alınmış en eski bilgidir. Erünsal'ın dikkat çektiği ikinci belge ise yine makalenin yazılmış olduğu 1997 senesine kadar tarihçilerin dikkatini çekmemiş olan Şer'î Siciller Arşivi'ndeki, Şeyh Vefâ'nın kütüphanesi hususundaki bir vakıf kayıdır. Erünsal'ın makalesinde merkeze aldığı asıl belge

33 H. T. Norris, “The ‘Mir’at al-Talibin’ by Zayn al-Din Khawafi of Khurasan and Herat”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, sy. 53, 1990, s. 57-58.

34 Norris, “The Mir’at al-Talibin”, s. 59.

35 Norris, “The Mir’at al-Talibin”, s. 59.

36 Norris, “The Mir’at al-Talibin”, s. 60-61.

de budur. Yazar, makalenin birinci bölümde belgenin Arapça metnini verir. İkinci bölüm ise belgenin Türkçe tercümesinin yer aldığı bölümdür. Daha sonrasında Erünsal belgeyi diplomatik açıdan değerlendirir ve son bölümde de bu belgenin Şeyh Vefâ hakkındaki mevcut bilgiye nasıl bir katkı sağladığını tartışır. Erünsal ayrıca makalenin sonuna belgenin tıpkıbasımını eklemiştir.

Makalenin son kısmı, bizce, makalenin en önemli kısmıdır ve örnek alınması gereken bir tarihçilik örneğidir. Erünsal, tanıtmış olduğu bu belge ile Şeyh Vefâ hakkında o zamana değin yazılmış olan eserlerdeki bilgi yanlışlarını tashih etmekte ve o güne kadar cevabı verilememiş bazı soruları cevaplandırmaktadır. Bu tashihattan bir tanesi Şeyh Vefâ'nın, Fatih Sultan Mehmed'in kendisine temlik ettiği arazi üstündeki binaları bizzat yaptırmış olduğu ve hususi kütüphanesindeki kitapları da kendisinin vakfettiğidir.³⁷ Kütüphanesindeki kitapların isimleri verilmemekte fakat kitapların türlerinden bahsedilmektedir. Bu anlamda makale Şeyh Vefâ'nın nasıl kaynaklardan beslendiği hususunda önemli ipuçları ihtiva etmektedir. Bahsettiğimiz gibi, Erünsal'ın makalesi örnek alınması gereken bir araştırma olarak temayüz etmektedir. Erünsal evvela bir belgeyi tanıtmış ve bu belgenin o zamana kadar üretilmiş olan literatür içerisinde nereye oturduğunu göstermiş, belgenin içerisinde bulunduğu tarihi bağlamı incelemiş ve yine literatürü tashih ederek Şeyh Vefâ hususunda daha önce bilinmeyen yeni bilgiler vermiştir.

5. Doğanay, Aziz, “Şeyh Vefâ Külliyesi”, *Dîvân İlmî Araştırmalar*, sy. 20, 2006, s. 75-98.

Beşinci makalemiz Aziz Doğanay'ın 2006 senesinde *Dîvân* dergisinde yayımlanmış olduğu “Şeyh Vefâ Külliyesi” isimli makalesidir. Doğanay'ın makalesi yedi bölümden oluşmaktadır. Makalede Şeyh Vefâ Külliyesi, cami bölümü, şeyh odası, Medrese ve Hânekah, Hamam, Şeyh Vefâ Türbesi ve Haziresi, Lala Paşalar Türbesi ve Şeyh Vefâ Çeşmesi yapıları ele alınarak mimari yönden araştırılmıştır. Doğanay, eldeki belgeler ışığında, her yapının ne zaman inşa edildiğini, ne vakitlerde restorasyon geçirdiğini ve bu restorasyonların orijinal yapıyı ne ölçüde değiştirdiğini anlatır.

Titiz bir araştırmanın ürünü olan makale, ayrıca, mimari çerçeveden yapılan bir araştırmanın sosyal tarihe ve tarihin diğer alanlarına da ışık tutabileceğinin bir göstergesidir. Mesela Şeyh Odası ile ilgili yaptığı değerlendirmede, yapının mimari özelliklerine bakarak, burasının sanılanın aksine muhtemelen halvet için kullanılmadığını, zira birçok pencere bulunduğundan dolayı burasının o işleve uygun olmadığını söyler. Doğanay'a göre, burası muhtemelen bir çilehane değil, kıraat odası olarak kullanılıyordu.³⁸

37 İsmail E. Erünsal, “Şeyh Vefa ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, 1997, s. 59-60.

38 Aziz Doğanay, “Şeyh Vefa Külliyesi”, *Dîvân İlmî Araştırmalar*, sy. 20, 2006, s. 82.

6. Atasoy, Faysal Okan, “Şeyh Vefâ ve ‘Yedi Yıldızun Ahkamı’ Adlı Risalesi”, *Turkish Studies*, sy. 5, 2010, s. 154-177.

Bahse konu edeceğimiz altıncı makale, Faysal Okan Atasoy’un *Turkish Studies* isimli dergide 2010 senesinde yayımlanmış olduğu “Şeyh Vefâ ve ‘Yedi Yıldızun Ahkamı’ Adlı Risalesi” isimli makedir. Bu makale Atasoy’un yukarıda bahsettiğimiz yüksek lisans tezinden faydalanarak yazmış olduğu bir makedir. Atasoy’un incelemiş olduğu risalede, Şeyh Vefâ gezegenlerin insanların gündelik hayatını nasıl etkilediğini yazmış, günün belirli saatlerinde hangi işlerin yapılmasının iyi, hangi işlerin yapılmasının kötü olduğunu açıklamış ve aynı şekilde ayın belirli günlerinde yapılmasının iyi yahut kötü olduğu işlerle alakalı malumat vermiştir. Atasoy, Şeyh Vefâ’nın risalesini dört bölümde incelemiştir. İlk bölümde, astronominin gelişimi ve Şeyh Vefâ’nın yazdığı metnin türüne ve tarihine dair, bizce biraz fazla teferruatlı ve uzun bir giriş yazmış, ikinci bölümdeyse Şeyh Vefâ’nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermiştir. Şeyh Vefâ’nın hayatı hakkında verilen bilgiler, konu ile ilgili diğer eserlerde geçen bilgilerin tekrarıdır ibarettir fakat yazar Şeyh Vefâ’nın eserleri, özellikle astronomi ile ilgili risaleleri hususunda önemli bilgiler verir. Makalenin üçüncü bölümünde, Şeyh Vefâ’nın *Yedi Yıldızun Ahkamı* isimli risalesinin özeti verilmiş son bölüm olan dördüncü bölümde ise metnin kendisi transkripsiyon edilerek yazılmıştır. Atasoy ayrıca makalenin sonuna risalede geçen bazı kelimelerin anlamlarını verdiği ufak bir sözlük eklemiştir.

Atasoy, makalesinde Şeyh Vefâ’nın risalesini ayrıntılı bir şekilde tanıtmıştır. Fakat bu risalede Şeyh Vefâ’nın verdiği tavsiyeler ve yaptığı uyarılar hususunda bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bu ilginç makede, düşmanın üzerine sefere gitmek yahut ülkede karışıklıkların çıkması gibi hususlar değerlendirilmiş ve Şeyh Vefâ tarafından astronomi ilmi çerçevesi içerisinde açıklanmıştır. Peki, bu risalenin söyledikleri gerçekten sadece bu kadar mıdır? Bu risalede yapılan uyarılar ve Şeyh Vefâ’nın yaşadığı dönemde gerçekleşen sosyal olaylar arasında bir bağ kurulabilir mi? Sanırım, bu sorunun cevaplanması, bir tarihçinin bu risaleyi ele alıp politik ve sosyal bağlam içerisinde tekrar değerlendirmesinden sonra mümkün olacaktır.

7. Öngören, Reşat, “Şeyh Vefâ’nın Tarihi ve Tasavvufi Kişiliği”, *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 63-78.

Zeyniye tarikatı hususunda bir diğer makale, Reşat Öngören’in 2009 senesinde Klasik Yayınları’ndan çıkan *Bir Semte Vefa* isimli kitapta yayımlanmış olduğu “Şeyh Vefâ’nın Tarihi ve Tasavvufi Kişiliği” başlıklıdır. Makale temel olarak Reşat Öngören’in *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler* isimli eserindeki Şeyh Vefâ bölümünün muhtasar bir versiyonudur. Yedi bölümden oluşan makede Öngören, ilk olarak Şeyh Vefâ’nın ailesi ve ismi hususunda bilgi verir. Şeyh Vefâ’nın dinî tasavvufî eğitiminin açıklandığı ikinci bölümde, tahsilini nerede tamamladığı

ve Abdüllatîf el-Kudsî'ye bağlanması anlatılır. Öngören, üçüncü bölümde Şeyh Vefâ'nın devlet adamlarıyla, dördüncü bölümdeyse ulema ve sanatkarlarla ilişkisinden bahseder. Beşinci bölümde Şeyh Vefâ'nın zâhir ilimlerdeki vukufiyeti ve sanatçı kişiliği tanıtılır. Altıncı bölümde ise Şeyh Vefâ'nın sanatçı kişiliğinden bahsedilir. Öngören, burada tekrar Zeyniyye pîri Zeynüddin el-Hâfi'nin vahdet-i vücûd görüşüne çok da uzak olmadığını Şeyh Vefâ'nın da bu yolda olduğunu iddia eder.³⁹ Yukarıda Öngören'in kitabını değerlendirdiğimiz kısımda bahsettiğimiz gibi biz bu kanaatte değiliz. Bizce Şeyh Vefâ, hem tarikattaki pîri Hâfi'ye hem de şeyhi Kudsî'ye İbnü'l-Arabî meselesinde ciddi bir şekilde ihtilaf göstermiştir.⁴⁰ Sonraki bölümde Öngören, Şeyh Vefâ'nın zikir şeklindeki bazı içtihatlarından dolayı tarikatına "Vefâiyye-i Zeyniyye" dendiğini söyler ve bu tarikatın kendine has hususiyetlerinden bahseder.⁴¹ Sonuç kısmında ise Zeyniyye tarikatının İstanbul'da bulunan diğer tarikatlar gibi tutunamamasının ve bir süre sonra gücünü kaybetmesinin sebepleri hususunda bazı kanaatlerini belirtir. Bu kısım da kitabının sonuç kısmının muhtasar bir şekilde açıklanmasından ibarettir.

Öngören'in bu makalesi, söylediğimiz gibi, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler* kitabının, Şeyh Vefâ kısmının muhtasar bir halidir. Bu anlamda Öngören bu makalede yeni bir şey söylememiştir. Fakat bizce makalenin giriş kısmında çok önemli bir cümle söylemektedir: "Öncelikle belirtmek gerekir ki, en verimli dönemini Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da geçiren Şeyh Vefâ'nın kişiliğini 'tarihî' ve 'tasavvufî' olmak üzere iki ayrı kategoride ele almak neredeyse mümkün değil gibidir."⁴² Bizce bu görüş yalnızca Şeyh Vefâ için geçerli değil, Osmanlı tarihindeki her bir mutasavvıf için geçerlidir ve tasavvuf tarihçileri de bu ayrımın yapılama-yacağını göz önünde bulundurarak konusuna yaklaşmalıdır.

8. Bayram, Yavuz ve Avni Erdemir, "Şeyh Vefâ'nın Manzum Eserlerinde Bulunmayan Türkçe Şiirleri", *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 79-114.

Aynı kitapta Şeyh Vefâ'nın manzumelerini ele alan üç makale daha mevcuttur. Bunlardan birincisi Avni Erdemir ve Yavuz Bayram'ın "Şeyh Vefâ'nın Manzum Eserlerinde Bulunmayan Türkçe Şiirleri" isimli makalesidir. İsminden de anlaşılacağı üzere, Erdemir ve Bayram bu makalelerinde, Şeyh Vefâ'nın bilinen manzum eserleri *Sâz-ı İrfân* ve *Makâm-ı Sülûk* dışındaki şiirlerini derlemişler ve bunları transkript etmişlerdir. Erdemir ve Bayram, makalede şimdiye kadar Abdülkadir Gölpinarlı gibi tarihçiler tarafından yanlışlıkla Şeyh Vefâ'ya atfedilen

39 Reşat Öngören, "Şeyh Vefâ'nın Tarihi ve Tasavvufî Kişiliği," *Bir Semte Vefa* içinde, Bilge Özel ve Yunus Uğur ed. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 70.

40 Kaplan, "XV. Yüzyılda İbnü'l-Arabî'yi Müdafaa Etmek," 471-472.

41 Öngören, "Şeyh Vefâ'nın Tarihi ve Tasavvufî Kişiliği," 72-73.

42 Öngören, "Şeyh Vefâ'nın Tarihi ve Tasavvufî Kişiliği", s. 63.

bazı şiiirlerin aslında ona ait olmadığını göstermişlerdir.⁴³ Şeyh Vefâ'ya ait olan şiiirleri bulmak içinse yazmalarda titiz bir çalışma gerçekleştirmişler, bu çalışma sonucunda ona ait yirmi dört kadar Türkçe şiiir ve beş kadar Türkçe beyit tespit etmişlerdir. Erdemir ve Bayram, makalenin/bildirinin amacının Şeyh Vefâ'nın bilinmeyen Türkçe şiiirlerinin edebiyat alemine tanıtılması olduğunu yazarlar. Bu anlamda makale amacını hakkıyla yerine getirmektedir.

9. Çiçekler, Mustafa, “Şeyh Vefâ'nın Farsça Şiiirleri”, *Bir Semte Vefa içinde*, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 115-124.

Şeyh Vefâ'nın manzum eserleri ile ilgili aynı kitapta yer alan bir diğer makale de Mustafa Çiçekler'in yazmış olduğu “Şeyh Vefâ'nın Farsça Şiiirleri” isimli makalesidir. Görece kısa olan bu makalede, Çiçekler evvela Farsça'nın Osmanlı edebî muhitinde kullanımına dair muhtasar bir giriş yapar, sonrasında Şeyh Vefâ'nın Farsça şiiirlerinin bulunduğu divanının yazma nüshaları hakkında bilgi verir, sonrasında da Şeyh Vefâ'nın Farsça şiiirlerinin matbu harflerle yazımına ve bu şiiirlerin Türkçe tercümesine yer verir.

10. Ceviz, Nurettin, “Şeyh Vefâ'nın Arapça Manzumeleri”, *Bir Semte Vefa içinde*, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 125-132.

Aynı kitap içerisinde Nurettin Ceviz de Şeyh Vefâ'nın Arapça manzumelerini incelediği bir makale yazmıştır. Ceviz bu makalesinde Şeyh Vefâ'nın şiiirlerinin toplu olarak bulunduğu *Risale-i Manzumat-ı Şeyh Vefâ* isimli eserindeki Arapça manzumeleri incelemektedir. Ceviz, makaleyi yazma amacının Şeyh Vefâ'nın Arapça manzumelerini bu dile vâkıf olmayanların kullanımına sunmak olduğunu belirtmektedir. Uygun şekilde, Arapça manzumelerin hem matbu harflerle yazımına hem de Türkçe tercümelerine yer verir.

11. Erdemir, Avni ve Yavuz Bayram, “Edebi Bir Muhit Olarak Vefa Tekkesi ve Şeyh Vefâ'nın Dost ve Müridleri”, *Bir Semte Vefa içinde*, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 147-168.

Aynı kitap içerisinde, Avni Erdemir ve Yavuz Bayram'ın “Edebi Bir Muhit Olarak Vefa Tekkesi ve Şeyh Vefâ'nın Dost ve Müridleri” isimli bir makaleleri daha mevcuttur. Erdemir ve Bayram, bu bildiri/makaleyi Erdemir'in yukarıda bahsettiğimiz doktora tezinden faydalanarak yazmışlardır. Şeyh Vefâ'nın yaşadığı dönem olan XV. yüzyılda, Osmanlı ilmî ve siyasî çevresinde etkili bir şahsiyet

43 Yavuz Bayram ve Avni Erdemir, “Şeyh Vefâ'nın Manzum Eserlerinde Bulunmayan Türkçe Şiiirleri”, *Bir Semte Vefa içinde*, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 81-82.

olduğunu savunan Erdemir ve Bayram, dönemde yaşamış önemli şairlerin Şeyh Vefâ ile ne şekilde ilişkili olduğunu ve varsa onların Şeyh Vefâ ile ilgili şiirlerini incelemişlerdir. Erdemir ve Bayram, Şeyh Vefâ'nın tekkesine giderek kendisinin sohbetlerinden istifade eden herkesin Şeyh Vefâ'nın müridi sayılmaması gerektiği ve bu sebeple makale/bildiri başlığında “Şeyh Vefâ'nın Dost ve Müridleri” kelimelerini kullanmanın daha doğru olacağına dikkat çeker.⁴⁴ Erdemir ve Bayram, bu “dost ve müridler” içerisinde Osmanlı edebî ve siyasî hayatının önde gelen şahsiyetlerinden on sekiz isim sayar. Bu isimler arasında Karamanlı Mehmed Paşa, Molla Hüsrev, Molla Lütfi ve Sinoplu Safayi gibi önemli isimler mevcuttur.

12. Tek, Abdurrezzak, “Şeyh Vefâ'yı Yetiştiren Mürşid: Abdüllatif Kudsi”, *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 169-202.

Yine aynı kitap içerisinde Abdurrezzak Tek'in Şeyh Vefâ'nın mürşidi Abdüllatif el-Kudsi'yi anlattığı bir makalesi bulunmaktadır. Tek'in bu makalesi, yukarıda bahsi geçen *Abdüllâtif Kudsi Hayatı, Eserleri ve Görüşleri* isimli kitabının bir özeti mahiyetindedir.

13. Yıldız, Musa, “Sinoplu Safayi ve Vasaya-yı Şeyh Vefâ Adlı Manzumesi”, *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 133-145.

Aynı kitap içerisindeki bir diğer makale, Musa Yıldız'ın yazmış olduğu “Sinoplu Safayi ve *Vasaya-yı Şeyh Vefâ* Adlı Manzumesi” isimli makaledir. Yıldız makalesinde, Sinoplu Safayi'nin Türkçe olarak kaleme aldığı ve Zeyniyye tarikatının silsilesini, esaslarını ve Şeyh Vefâ'nın vasıflarını ve bazı tasavvufi konulardaki görüşlerini içeren *Vasaya-yı Şeyh Vefâ* adlı manzume eserini incelemektedir. Yıldız, makalenin girişinde Sinoplu Safayi'nin kısa bir biyografisine yer verir. Yıldız'a göre, kaynaklarda Safayi'nin Şeyh Vefâ ile görüştüğüne dair hiçbir delil olmamasına karşın *Vasaya-yı Şeyh Vefâ* adlı eserinde görüşmüş olabileceğine dair emareler bulunmaktadır.⁴⁵ Mesela, Safayi manzumesinin bir yerinde Şeyh Vefâ'dan “şeyhim” diyerek bahsetmektedir.⁴⁶

Yıldız, makalesinde altmış dört varaklık bu eserin tam bir tercümesini vermez, fakat özellikle Şeyh Vefâ ve Zeyniyye tarikatı ile ilgili kısımları tercüme ederek, Safayi'nin Şeyh Vefâ, dolayısıyla Zeyniyye tarikatı ile ilişkisini delillendirmeye çalışır. Metnin içeriğinde kabaca hangi konuların işlendiğinden bahseden Yıldız'a

44 Avni Erdemir ve Yavuz Bayram, “Edebi Bir Muhit Olarak Vefa Tekkesi ve Şeyh Vefâ'nın Dost ve Müridleri,” *Bir Semte Vefa* içinde, Bilge Özel ve Yunus Uğur eds. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 148.

45 Musa Yıldız, “Sinoplu Safayi ve *Vasaya-yı Şeyh Vefâ* Adlı Manzumesi”, *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 135.

46 Yıldız, “Sinoplu Safayi”, s. 137.

göre, Safayi bu eseri Zeynüddin el-Hâfî'nin meşhur eseri *el-Vasaya'l-Kudsiyye*'den etkilenerik yazmıştır. Yıldız, Safayi'nin muhtemelen şeyhinin bu kitap üzerine yaptığı sohbetleri nazmederek kaleme aldığını söyler. Henüz müstakil bir çalışma yapılmayan Safayi'nin bu eserine akademik ilgiyi çekmek isteyen Yıldız, bu eserin yalnızca bir nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunduğunu ve öneminden dolayı müstakil bir çalışma yapılarak matbu hale getirilmesi gerektiğini söyler.⁴⁷

14. Tatçı, Mustafa, “Şeyh Vefâ'nın Muhibleri ve Emir Buhari”, Bir Semte Vefa içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 203-217.

Son makale yine aynı kitapta Mustafa Tatçı'nın yazmış olduğu “Şeyh Vefâ'nın Muhibleri ve Emir Buhari” isimli makaledir. Tatçı makalesine tarikatların Osmanlı açısından önemine dair kısa bir değerlendirmeye başlar. Sonrasında, Emîr Buhârî'nin (ö. 1516) Ubeydullah Ahrâr (ö. 1490) ile ilişkisine dikkat çekerek Emîr Buhârî'nin Anadolu'da Nakşiliğin Molla İlâhî'den (ö. 1491) sonra ikinci pîri olduğunu söyler. Tatçı, Zeyniyye tarikatının gelişiminden bahsettikten sonra sırasıyla Şeyh Vefâ ve Emîr Buhârî'nin biyografilerinden bahseder. Sonrasında da konuyu bu ikisinin ilişkisine getirir. Kaynaklara göre, Emîr Buhârî şeyhi Molla İlâhî'den izin aldıktan sonra İstanbul'a gitmek için Simav'dan ayrılır. İstanbul'da ilk olarak Şeyh Vefâ'nın dergahına gider. Dergaha geldikten sonra ikinci namazını eda eder ve bir köşede oturur. Şeyh Vefâ müritleri ile ilgilendikten sonra musafaha ederler. Şeyh Vefâ, Emîr Buhârî'yi bağrına basar dervişlerine Emîr Buhârî'nin misafiri olduğunu söyleyerek ilgilenmelerini söyler. O gece Emîr Buhârî vakıda caminin bir köşesinde bir mumun yandığını, kendi elindeki mumu yakmak için üç kere bu mumun yanına gittiğini fakat her gidişinde bu mumun söndüğünü anlatır. Emîr Buhârî, Şeyh Vefâ'nın dergahında üç gece kalmıştır.⁴⁸ Tatçı, ayrıca, Emîr Buhârî'nin Şeyh Vefâ'nın namazlarını geç kılmasıyla ilgili gerçek sebebe dair söylediği sözlere de yer verir. Buna göre, Şeyh Vefâ'ya niçin namazları geç kıldığı sorulunca, “Bizim gibi tembellerin namazı böyle olur” demiştir. Halbuki, işin aslı Emîr Buhârî'ye göre şöyledir: Bu Şeyh Vefâ'nın halkın anlayışına göre olan cevabıdır. Şeyh Vefâ bu yolla kendini saklamaktadır. Hakikatte, namazı kılmak için bir emir ve işaret beklemektedir. Bu işaret ne zaman gelirse, kalkar ve namazını eda eder.⁴⁹ Tatçı sonrasında, Emîr Buhârî'nin bazı tasavvufî görüşlerine ve kerametlerine yer vererek makaleyi bitirir.

Makale okunduğunda akla gelen ilk soru, bu iki örneğin Emîr Buhârî'nin Şeyh Vefâ'nın muhibbi olduğuna dair yeter delil olup olmadığıdır. Elbette her iki örnekten de Emîr Buhârî'nin Şeyh Vefâ'ya büyük bir saygı gösterdiği anlaşılmaktadır. Fakat

47 Yıldız, “Sinoplu Safayi”, s. 143.

48 Mustafa Tatçı, “Şeyh Vefa'nın Muhibleri ve Emir Buhari”, *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 209-210.

49 Tatçı, “Şeyh Vefa'nın Muhibleri ve Emir Buhari”, s. 210.

mesela vakıada anlatılan hikayenin anlamı nedir? Emîr Buhârî niçin Molla İlahî'nin yanından ayrılarak Şeyh Vefâ'nın tekkesine gitmiştir? Acaba Şeyh Vefâ'ya intisap mı etmek istemiştir? Yoksa XV. yüzyılda başka şeyhlerin sohbetlerinden istifade etmek için onların yanına gitmek yaygın bir davranış mıdır? Ayrıca, şüphesiz Şeyh Vefâ'nın yanına gidip birkaç günlüğüne onun sohbetinden istifade eden birçok mutasavvıf mevcuttur. Emîr Buhârî'nin bunlardan ayrılan yanı nedir ki böyle bir makalenin/bildirinin konusu yapılmaya ihtiyaç duyulmuştur? Dahası Emîr Buhârî ve Şeyh Vefâ arasındaki ilişki, o dönemde Nakşibendiyye ve Zeyniyye tarikatı arasındaki ilişki üzerine ne söylemektedir? Özellikle Zeyniyye'nin etkisini yitirmesinde Nakşibendiyye ve Halvetiyye tarikatlarının güçlenmesinin büyük bir rol oynadığı iddiaları mevcut iken... Bunlar dışında makalede, Karamanlı Mehmed Paşa'nın başı çektiği bir zümrenin Şeyh Vefâ ve çevresindekilerin itikadının bozuk olduğu inancında oldukları savunulmuştur.⁵⁰ Bir sayfa yukarıda ise Karamanlı Mehmed Paşa'nın Şeyh Vefâ'nın muhibi olduğu söylenmiştir.⁵¹ Acaba bu iki Karamanlı Mehmed Paşa aynı kişi değil midir yoksa Şeyh Vefâ'yı itikadının bozukluğundan dolayı suçlayan başka bir isimdir de sehven Karamanlı Mehmed Paşa mı yazılmıştır? Her halükarda bu meselenin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Tatçı da bu konunun ayrıca incelenmesi gerektiğini söylemiş fakat dipnot veya metin içerisinde bu konu hakkında başka bir bilgi vermemiştir. Makale bu haliyle tamamlanmamış bir metin izlenimi uyandırmaktadır. Şeyh Vefâ'nın ve Emîr Buhârî'nin biyografileri aktarılmış ve Emîr Buhârî'nin Şeyh Vefâ'ya yaptığı bir ziyaretten bahsedilmiştir. Fakat bu mesele üzerine incelenebilecek birçok konu, yukarıda sorularla ifade ettiğimiz gibi, karanlık bırakılmıştır.

Sonuç Yerine

Şüphesiz bu literatür değerlendirmesinde bahsettiğimiz tüm eserler övgüye layık, değerli eserlerdir. Bazı eleştirilerimiz olsa da eserlerin araştırmacılar tarafından birçok konuyu aydınlatmak için kullanılacağına inanmaktayız. Buna karşın bu eserlerden yola çıkarak aslında Türkiye akademisindeki tasavvuf tarihi çalışmalarının çoğuna şamil olduğunu düşündüğümüz bazı hatalardan bahsederek sonlandıracağız.

Birincisi, tasavvuf tarihi çalışmalarında bir an evvel heterodoksi-ortodoksi ayrımını kullanmaktan vazgeçilmesi gerektiğidir. Birçok çalışma, üstü kapalı ya da açık bir şekilde, argümanlarını bu dikotomi üzerine inşa etmektedir.⁵² Bu ayrımın

50 Tatçı, "Şeyh Vefâ'nın Muhibleri ve Emir Buhari", s. 206.

51 Tatçı, "Şeyh Vefâ'nın Muhibleri ve Emir Buhari", s. 205.

52 Argümanlarını bu dikotomi üzerine kuran eserlerden bazıları için bkz. Gibb, H. A. R., *Mohemmadinism a Historical Survey*, London: Oxford University Press, 1972; Geertz, Clifford, *Islam Observed Religious Development in Morocco and Indonesia*, New Haven: Yale University Press, 1968; Gellner, Ernest, *Saints of the Atla*, Chicago: The University of Chicago Press, 1969; Keddie, Nikki R., ed., *Scholars, Saints, and Sufis: Muslim Religious Institutions* ♦

Avrupa merkezli (Eurocentric) olması bir yana, ayrımı kuran kavramlar boş gösteren kavramlardır ve bizce artık analitik açıdan bir değeri yoktur. Bizce, tasavvuf tarihçileri, değerlendirmelerinde artık bizzat mutasavvıflar tarafından kullanılan başka ayrımların ve kavramların peşine düşmeli ve onları kullanmalılardır.⁵³

İkincisi, betimleyici çalışmalardan artık uzaklaşmanın gerekliliğidir. Her çalışmanın bir ölçüye kadar betimleyici olmak zorundadır fakat bir çalışmanın aynı zamanda bir iddiası ve argümanı olması gerekir. Bu iddia, çalışmayı tarihsel bağlamı içerisine oturtur. Aksi halde, bahsedilen isim ve mesela o ismin itikadi yahut tasavvufi görüşleri zamandan ve mekandan bağımsız bir şekilde havada kalır. Bu kişi, dönemindeki hangi sorunlar hakkında konuşmuştur? Kimlerle mücadele etmiştir? Kitaplarını nasıl bir okuyucu kitlesi için yazmıştır ve bu kitaplar hangi ihtiyaca binaen yazılmıştır? "... Hayatı ve Eserleri" isimli çalışmaların ortak bir özelliği bu soruların hiçbirine yanıt verememesidir. Bu kişileri yukarıdaki sorulara cevap veren yahut verdiğini iddia eden çalışmalar içerisinde incelemek zannediyoruz ki çok daha doğru olacaktır.

Zeyniyye tarikatı özeline dönersek, bu tarikatı tarihi bağlamı içerisinde değerlendiren ve yukarıdaki sorulara cevap arayan çalışmaların yapılması gerekmektedir. Herat'ta neş ü nema bulan bu tarikat Anadolu'da, Hicaz'da, Mısır'da ve gittiği diğer yerlerde nasıl bir değişim geçirmiştir? Bölgesel farklılıklara ve itirazlara nasıl bir tepki geliştirmiştir? Bahsettiğimiz gibi Zeyniyye tarikatı yahut bu tarikattan bir şeyh için müstakil bir eser hazırlayan araştırmacıların çoğunun ortak sorusu Zeyniyye tarikatının 15. yüzyılda çok güçlü bir tarikat olmasına karşın niçin ve nasıl bu kadar hızlı bir şekilde tesirini kaybettiğidir. Zannediyoruz ki bu sorunun cevabı ancak bu tarz çalışmalar yapıldığında tam anlamıyla ortaya çıkabilecektir.

---

in *The Middle East Since 1500*, Berkeley: University of California Press, 1972; Lapidus, Ira. *A History of Islamic Societies*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991; Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013. "Ortodoksi" terimini dolaylı olarak ima eden fakat "heterodoksi" terimini açıkça kullanan bazı eserler için bkz. Lewinstein, Keith. "The Azariqa in Islamic Heresiography", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, sy. 54, 1991, s. 251-268; Lewinstein, Keith, "Notes on Eastern Hanafite Heresiography", *Journal of the American Oriental Society*, sy. 114, 1994, s. 583-598; Gibb, H. A. R., "Interpretation of Islamic History", *The Muslim World*, sy. 45, 1955, s. 4-15; Melchert, Christopher, "Sectaries in the Six Books: Evidence for Their Exclusion from the Sunni Community", *Muslim World*, sy. 82, 1992, s. 287-295.

53 Ortodoksi-Heterodoksi dikotomisi üzerine eleştirel bir yaklaşım için bkz. Knysh, Alexander. "'Orthodoxy' and 'Heresy' in Medieval Islam: An Essay in Reassessment." *The Muslim World* LXXXIII, no. 1 (January 1993): 48-67; Langer, Robert, and Udo Simon. "The Dynamics of Orthodoxy and Heterodoxy. Dealing with Divergence in Muslim Discourses and Islamic Studies." *Die Welt des Islams* 48, no. 3/4 (2008): 273-278.

Bibliyografya

- Atasoy, Faysal Okan. "Melhame-i Şeyh Vefâ." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.
- . "Şeyh Vefâ ve 'Yedi Yıldızın Ahkamı' Adlı Risalesi." *Turkish Studies*, sy. 5, 2010, s. 154-177.
- Atlansoy, Kadir, "Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnâmeleri I Mehmed b. Sa'dî'nin Bursa Vefeyâtı", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. XVIII, 1998, s. 47-67.
- Bayram, Yavuz ve Avni Erdemir, "Şeyh Vefâ'nın Manzum Eserlerinde Bulunmayan Türkçe Şiirleri", *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel and Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 79-114.
- Ceviz, Nurettin, "Şeyh Vefâ'nın Arapça Manzumeleri", *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 125-132.
- Çelebi, Lâmiî. *Tercüme-i Nefehâtü'l-üns*, ed. Süleyman Uludağ, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Çiçekler, Mustafa, "Şeyh Vefâ'nın Farsça Şiirleri" *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 115-124.
- Doğanay, Aziz, "Şeyh Vefa Külliyesi", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, sy. 20, 2006, s. 75-98.
- Erünsal, İsmail E, "Şeyh Vefa ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy.1, 1997, s. 47-64.
- Erdemir, Avni ve Yavuz Bayram, "Edebi Bir Muhit Olarak Vefa Tekkesi ve Şeyh Vefâ'nın Dost ve Müridleri", *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel and Yunus Uğur, 147-168. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.
- Erdemir, Avni, "Muslihu'd-Din Mustafa İbn Vefâ Hayatı, Eserleri, Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1999.
- Erdoğan, Abdülkadir, *Fatih Mehmed Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütefekkiri Şeyh Vefa Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1941.
- Gellner, Ernest, *Saints of the Atlas*, Chicago: The University of Chicago Press, 1969.
- Geertz, Clifford, *Islam Observed Religious Development in Morocco and Indonesia*, New Haven: Yale University Press, 1968.
- Gibb, H. A. R., "Interpretation of Islamic History", *The Muslim World*, sy. 45, 1955, s. 4-15.
- . *Mohemmadinism a Historical Survey*, London: Oxford University Press, 1972.
- el-Hâfi, Zeynüddin, *Menhecür-r-Reşad ra Vasuta-i Salah-ı İtikad-ı İbad*, Süleymaniye Kütüphanesi: Hacı Mahmud Efendi, nr. 2829.
- Kaplan, Cankat, "Debating Heresy: Changing Perceptions of Zayniyya Dervishes Toward Ibn 'Arabi in The Fifteenth Century", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, 2017.
- Kaplan, Cankat, "XV. Yüzyılda İbnü'l-Arabî'yi Müdafaa Etmek: Şeyh Vefâ'nın *Sâz-ı İrfân*'ı Bağlamında Bir Değerlendirme", *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf* içinde, ed. Ercan Alkan and Osman Sacid Arı, İstanbul: İsar Yayınları, 2018, s. 449-474.
- Keddie, Nikki R., ed., *Scholars, Saints, and Sufis: Muslim Religious Institutions in The Middle East Since 1500*, Berkeley: University of California Press, 1972.

- Scholars, Saints, and Sufis: Muslim Religious Institutions in The Middle East Since 1500*, ed. Keddie, Nikki R., Berkeley: University of California Press, 1972.
- Kissling, Hans Joachim, "Einiges über den Zejnije Orden im Osmanischen Reiche", *Der Islam*, sy. XXXIX, 1964, 143-179.
- Knysh, Alexander, "'Orthodoxy' and 'Heresy' in Medieval Islam: An Essay in Reassessment", *The Muslim World*, sy. LXXXIII, January 1993, s. 48-67.
- Köle, Bekir, *Zeynüddin Hafî ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul, 2011.
- Langer, Robert, and Udo Simon, "The Dynamics of Orthodoxy and Heterodoxy. Dealing with Divergence in Muslim Discourses and Islamic Studies", *Die Welt des Islams*, sy. 48, no. 3/4, 2008, s. 273-278.
- Lapidus, Ira, *A History of Islamic Societies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Lewinstein, Keith, "Notes on Eastern Hanafite Heresiography", *Journal of the American Oriental Society*, sy. 114, 1994, 583-598.
- . "The Azariqa in Islamic Heresiography", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, sy. 54, no. 2, 1991, s. 251-268.
- Melchert, Christopher, "Sectaries in the Six Books: Evidence for Their Exclusion from the Sunni Community", *Muslim World*, sy. 82, 1992, s. 287-295.
- Norris, H. T., "The 'Mir'at al-Talibin' by Zayn al-Din Khawafi of Khurasan and Herat", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, sy. 53, no. 1, 1990, s. 57-63.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Öngören, Reşat, "Şeyh Vefa'nın Tarihi ve Tasavvufî Kişiliği" *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel and Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 63-78.
- . *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Taşköprizâde, Ahmed, *eş-Şekâ'iku'n-nu'maniyye fi 'ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, ed. Ahmed Subhi Furat, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985.
- Tatçı, Mustafa, "Şeyh Vefa'nın Muhibleri ve Emir Buhari", *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel ve Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 203-217.
- Tek, Abdurrezzak, *Abdüllatif Kudsi Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, Bursa: Emin Yayınları, 2007.
- . "Osmanlı Tasavvuf Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnâmelerinden Rical-i Zeyniyye", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 13, 2004, s. 215-230.
- . "Şeyh Vefa'yı Yetiştiren Mürşid: Abdüllatif Kudsi", *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel and Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 169-202.
- Turgut, Kadir, "Ebü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafâ'nın Farsça Şiirleri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.
- Yıldız, Musa, "Sinoplu Safayı ve Vasaya-yı Şeyh Vefa Adlı Manzumesi", *Bir Semte Vefa* içinde, ed. Bilge Özel and Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 133-145.

Zeyniyye Tarikatı Üzerine Yapılan Çalışmalar Üzerine Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi

Cankat KAPLAN

Özet

Bu makalede Zeyniyye tarikatı üzerine yazılmış akademik metinlerin bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bağlamda, 4 kitap, 3 tez ve 15 makale incelenmiştir. Makale, Zeyniyye tarikatı üzerine şimdiye kadar yazılmış eserleri eleştirel bir süzgeçten geçirerek, Zeyniyye tarikatı özelinde ve daha genel olarak tasavvuf tarihi çalışmalarında üç probleme dikkat çekmek amaçındadır. Zeyniyye tarikatı özelinde dikkat çekmek istediği problem, halen daha Zeyniyye tarikatının diğer tarikatlar ve siyasi aktörler ile ilişkisini sosyal ve politik çerçeve içerisinde ortaya koyan tafsilatlı bir eserin yazılmamış olduğudur. Buna bağlı olarak Zeyniyye tarikatı üzerine yazılmış eserlerin çoğunun problemi olan tarikatın 15. yüzyıldan sonra niçin tesirini hızla kaybettiği sorusu da tam anlamıyla cevaplandırılmış değildir. Makale, tasavvuf tarihi çalışmalarında genel çerçevede şu iki probleme dikkat çekmektedir: Artık heterodoksi-ortodoksi dikotomisinin kullanımından vaz geçilmesi gerektiği ve içerisinde bir argüman barındırmayan betimleyici çalışmalardan uzaklaşılması gerektiği.

Anahtar Kelimeler: Zeyniyye Tarikatı, Literatür, Tasavvuf Tarihi, Ortodoksi, Heterodoksi.

A Critical Literature Review on the Studies on the Zayniyya Order

Cankat KAPLAN

Abstract

This paper traces a literature review of works on the Zayniyya order. In this respect, four books, three theses and fifteen articles have been examined. Adopting a critical perspective to this literature, it raises three issues. One is related specifically to the studies on the Zayniyya order. It argues that there is still no monograph written on the relationship of the Zayniyya with other Sufi orders and political actors in light of the social and political context of the era. As a result, the question on the reasons for the rapid decline of the order after the 15th century has still not been completely resolved. The other two issues involve the more general studies on Sufism. It argues that the often employed dichotomy between orthodoxy and heterodoxy on the one hand and the purely descriptive approach lacking theoretical arguments on the other hand should be abandoned.

Keywords: Zayniyya Sufi Order, Literature, History of Sufism, Orthodoxy, Heterodoxy.

